

महमान् विदधामि, तथा कुरु . तदर्थं त्वां शासनमतेन योजयिष्यामि ।

पद्म विष्णुगर्भो तं राजानमूचे—देव ! श्रूयतां मे तत्पद्वचनम् ; नाहं विद्याधिक्यं शासनमतेनापि करोमि, पुनरेतांस्तव पुत्रान् मामपदकेन यदि नीतिशास्त्रज्ञानं न करोमि, ततः स्वनामत्यागं करोमि । नाहमर्थनिपुणं प्रवीमि ; यतो समागोतिर्वर्षस्य व्यावृत्तमर्थेन्द्रियार्थस्य न किञ्चिदर्थेन प्रयोजनम्, किन्तु स्वार्थमासिद्धार्थं मरह्यतीयिनोदं करिष्यामि ।

अधामो राजा तां ब्राह्मणस्थानभाष्यां प्रतिष्ठां श्रुत्वा संसचिवः प्रहृष्टो विष्णुयान्वितस्तथैवादरं तान् कुमारान् समर्थ्य परां निर्बुद्धिमाजगाम । विष्णुगर्भेणापि ताना-
दाय तदर्थं मित्रमिदं-मित्रप्राप्ति-काकोनूकीय-मथप्रपाया-
परीक्षितकारकापीति पद्म तन्वापि रक्षयित्वा याठितास्तौ राजपुत्राः ; तैरपि तान्मधीत्य मामपदकेन यथोक्ताः संवृत्ताः । ततः प्रभृत्येतत् “पञ्चतन्त्रम्” नाम नीतिशास्त्रं वासावबोधनार्थं भूतले संप्रवृत्तम् ।

मत्प्रमभिहितं मम माता. यत् पुरुषेण कोऽपि सहायः
कार्यो नैकाकिना गन्तव्यम्; यतो मया यदापूर्तिचेतसा
तद्वचनमनुव्रितम्, तेनाहं कर्कटेन सर्वव्यापादनाद्रक्षितः,
अथवा साध्विदमुच्यते—

“मन्त्रे, तीर्थे, दिजे, देवे, देवसे, भवजे, गुरो ।
यादृशी भाषणा यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ॥”

एवमुक्तामौ ब्राह्मणो यथाभिप्रेतं गतः ।

कौलिक-व्यन्तर-नापितादिकथा

कश्चिदधिष्ठाने मन्दरको नाम कौलिकः प्रति-
वसति च । तस्य कदाचित् पटकर्माणि कुर्वतः सर्वपट-
कर्मकाष्ठानि भञ्जानि, ततः स कुठारमादाय वने
काष्ठार्थं गतः । स च यावद्भूमन् समुद्रतटे प्रयातः,
तावत् तत्र शिंशपा-पादपस्तीक्ष्ण इष्टः । ततश्चिन्तितवान्—
महानर्यं लुप्तो हस्यते, तदनेन कर्तितेन प्रभूतानि
पटकरणकाष्ठानि भविष्यन्ति । इत्यवधार्य तस्योपरि
कुठारमुत्क्षिप्तवान् । अथ तत्र लुप्ते कश्चिद् व्यन्तरः समा-
व्रित आसीत् । अथ तेनाभिहितम्—अहो ! मदानयोऽयं
पादपः सर्वथा रक्षणीयः, यतोऽहमत महाभौत्येन
तिष्ठामि समुद्र-कलोल-वर्धनाच्छीतवायुनाप्यावृतः ।

inspired

प्रतिदिवसं याति सयं वसन्तवाताहतैव शिथिलीः ।

बुद्धिर्बुद्धिमतामपि कुटुम्बभरचिन्ताया सततम् ॥

अग्नति विपुलमतेरपि बुद्धिः पुद्गलस्य मन्दविभवस्य

एत नवच-सैन-तण्डुल वक्षोन्मनचिन्ताया सततम् ॥

गगनमिव महतारं, दुष्कमिव कः, श्मशानमिव रोद्रम्

प्रियदर्शनमपि दृष्टं भवति दृष्टं घनविहीनस्य ॥”

एवं सम्बन्धार्थं भूयोऽप्यचिन्तयत्—तदहमनन्दनं कृत्वा
प्राप्तवानुत्स्रजामि, किमनेन व्यर्थञ्चोचित व्यसनेन ? एवं
निश्चयं कृत्वा सुप्तः ।

अथ तस्य स्वप्ने पद्मनिधिः अणवक रूपो दर्शनं दत्त्वा
प्रोवाच—भोः चेठिन् ! मीं त्वं संसारम् यच्छः, एवं
पद्मनिधिस्तव पूर्वपुद्गलोपार्जितः, तदनेनैव रूपेण प्रातः-
स्वप्नदृष्टमागमिन्तामि, तत्प्रयाहं सगुहप्रहारं च गिरमि
नाहनीयः, येन कनकमयो भूत्वाद्यो भवामि ।

अथ प्रातः प्रबुद्धः, सन् पुनः पुनः अरंविन्तापक्रमादृ-
क्षति—अहो ! सख्योऽयं स्वप्नः, किंवासख्यो भविष्यति
न ज्ञायते ; अथवा नूनं मिथ्या भाष्यम्, एतोऽहं केवलं
वित्तमेव चिन्तयामि ; एतं च—

“व्याधितेन, समोक्तेन, विन्तापक्षान् अन्तुना ।

कामार्तेनाथ मत्तेन दृष्टः स्वप्नो निरर्थकः ॥”

एतद्विद्वन्तरे तस्य भार्यया कविवापितः पाद-प्रसा-
ननायाहतः । अत्रान्तरे च यथानिर्दिष्टः अणवकः सहसा

अनन्तरि तमाक्रन्दमाकर्ष्य पुरकोट्टपातैरभिहितम्—
 भो भोः । किमयं महान् कोलाहलो नगरमध्ये ? तद्
 गम्यतां गम्यताम् । ते च सर्वे तदादेशकारिणस्तत्सहिता
 वेगात् तद्गृहं गता यावत् पश्यन्ति, तावद् रुधिर-
 झावितदेहाः चपणका नापितगेहात् पलायमाना दृष्टाः,
 दृष्टाय—भोः । किमेतत् ? ते प्रीतुर्यथावस्थितं नापित-
 वृत्तान्तम् ।

तैरपि नापितो दृढबन्धनबद्धो हतश्रेयैः चपणकैः
 सह धर्माधिष्ठानं नीतः । तैर्नापितः दृष्टः—भोः !
 किमेतद्व्यवसायं कुतल्यमनुष्ठितम् ? सोऽब्रवीत्—भोः !
 किं करोमि ? मया श्रेष्ठि-मणिमद्गृहे दृष्ट एवं-
 विधौ व्यतिकारः । एतदभिधाय तेषां मणिमद् वृत्तान्तं
 यथादृष्टमकथयत् ।

ततस्तौ राजपुरुषाः श्रेष्ठिनमाश्रय भणितवन्तः—भोः
 श्रेष्ठिन् ! किं त्वया कथितं चपणको व्यापादितः ?
 ततस्तौनापि सर्वैः चपणक-वृत्तान्तस्तौषां निवेदितः ।
 अथ तैरभिहितम्—अहो ! ^{इत्युक्तं} गूलमारीयतामसो दुष्टात्मा
 कुपरीक्षितकारी नापितः । तथानुष्ठिते तैरभिहितम्—

‘कुदृष्टं, कुपरिज्ञातं, कुश्रुतं, कुपरीक्षितम् ।

तन्मरेण न कर्तव्यं नापितेनात्र यत् हतम् ॥’

मण्डूक-रूपसर्पकथा

अस्ति कश्चिंश्चित् कूपे गङ्गदत्तो नाम मण्डूकराजः ।
 स कदाचिद् दाय्यादेरुदेजितोऽरघवघटिकामारुह्य कूपान्
 क्रमेण निष्क्रान्तः । अथ तेन चिन्तितम्—कायं तेषां
 दाय्यादानां प्रत्यपकारः कर्तव्य इति ।

एवं चिन्तयन् विले प्रविशन्तं प्रियदर्शनामिधं कृष्ण-
 मर्पसपय्यत् । तं दृष्ट्वा मूयोऽप्यचिन्तयन्—एवं कृष्ण
 मर्पे तत्र कूपे भीत्वा सकल-दाय्यादानामुच्छेदं करिष्यामि;
 उक्तं च—

“मनुष्या योजयेच्छ्रुतं बलिना बलवत्तरम् ।

स्वकार्याय, यतो न स्यात् कश्चित् पीकृतं तत्क्षये ॥”

तथा च—

“मनुसुक्मनयेत् प्राज्ञस्त्रीर्यं तीक्ष्णेन मनुष्या ।

व्याजानं सुष्ठार्याय कण्टकेनेव कण्टकम् ॥”

स एवं विभाष्य विलदानं गत्वा तमाहूतवान्—एद्येहि
 प्रियदर्शन ! एहीति ।

तन् श्रुत्वा मर्पचिन्तयामास—य एष मामाहूयति
 स स्वजातीयो न भवति, यतो नैषा मर्पवाणी,
 अन्येन केनापि सः मर्त्यलोके मम सन्धानं नास्ति,

तदत्रैव दुर्गं स्थितस्मावडं वेदिं कौज्यं भविष्यति ।
उक्तं च—

“यस्य न ज्ञायते शास्त्रं, न कर्म, न च संशयः ।

न तेन सङ्गतिः कुर्यादित्युवाच बृहस्पतिः ॥”

कदाचित् कौज्यं मन्त्रवाद्यापधनुरां मामाग्नय
वन्धने क्षिपति । यद्यवा कश्चिन् पुराणो वैगमायित्य
कस्यचिद् रिपलस्यार्थं मामाह्वयति । आह च—भो ।
को भवान् ?

स आह—अष्ट गङ्गदत्तो नाम मन्त्रकाधिपति
स्वत्सक्राणे मेतायमागतः । तत् श्रुत्वा सऽ आह—भो ।
अयदेयमेतत् । त्वणाना वञ्जिना सह मेतामङ्गम
क । उक्तं च—

“गो यस्य ज्ञायते वध्यः स स्वर्गोऽपि कथञ्चन ।

न तत्समापमर्भ्यति, तत् किमेव प्रजल्पमि ?”

गङ्गदत्त आह—भो । मत्त्वमेतत्, स्वभाववैरेण त्वम
स्माकम्, परं परपदिभवादहं त्वत्समाय प्रातः ।
उक्तं च

“मवनाये च मञ्जानि, प्राणानामपि संशये ।

अपि गतं प्रणम्योद्धे रक्षेत् प्राणान् धनानि च ॥”

सऽ आह—कथय, कस्यात् ते परिभवः ? स
आह—दायादेभ्यः । सर्वाऽन्नर्थात्—तत् ते प्राययः,

वाप्याम्, कूपे, तद्गम्ये, ऊदे वा । तत् कथय स्वाश्रयम् ।
तेनोक्तम्—पाथापचयनिबद्धे कूपे । सर्वं चाह—चहो ।
अपदा वयम्, तर्हि नास्ति तत्र मे प्रवेशः ; प्रविष्टस्य च
तत्र स्थानं नास्ति, यत्र स्थितस्तत्र दायादान् ध्यापयामि,
तद्व्यताम्, उक्तं च—

“यच्छ्रव्यं धर्मात् भूतं, यस्तं परिषम्य यत् ।

द्वितं च परिषामे यत्तदायं भूतिमिच्छता ॥”

गङ्गदत्त आह—भोः । समागच्छ स्वम्, अहं सुखो-
पायेन तत्र तत्र प्रवेशं कारयिष्यामि ; तथा तस्य मध्ये
जनोपायो रम्यतरं कोटरमस्ति, तत्र स्थितस्त्वं सीनया
मम दायादान् ध्यापयिष्यसि । तत् श्रुत्वा सर्वो
अविस्तयत्—अहं तावत् परिषतव्याः, कदाचित्
कथञ्चिद् भूविजयं प्राप्नोमि, तत् सुखावहो जीवोपायो-
ऽयमेतेन कुलाङ्गारेण ॥ दर्शितः ; तद्वत्ता तान् मण्डूकान्
भक्षयामीति । एवं विदित्वा तमाह—भो गङ्गदत्त ।
यद्येवं तदप्ये भव, येन तत्र गच्छावः ।

गङ्गदत्त आह—भोः प्रियदर्शन ! अहं त्वां सुखोपायेन
तत्र नेष्यामि, स्थानं च दर्शयिष्यामि, परं स्वया अप्रत्यारि-
जनो रक्षणीयः ; केवलं यामहं दर्शयामि, स्वया त एव
भक्षणीया इति । सर्वं आह—साम्प्रतं त्वं मित्रं जातम्,
तत्र भित्तव्यम् ; तत्र वचनेन भक्षणीयास्ते दायादा इति ।
एवमुक्त्वा विलापित्वा तमाशिङ्ग्य च तेनैव सह प्रस्थितः ।

निनापरान् मण्डूकान् भक्षयित्वा गङ्गदत्तपुत्रो यमुनादत्तो
नाम मण्डूको भक्षितः । तं भक्षितं मत्वा गङ्गदत्तपुत्र-
सुरेण धिग्-धिक्-प्रलापपरः कथञ्चिदपि क्रन्दनाच्च
विरराम ; ततः पद्मा भोऽभिहितः—

किं क्रन्दसि दुराक्रम ! स्वपक्ष-चयकारक !

स्वपक्षस्य चये जाते को नष्टाता भविष्यति ?

तदत्रापि विचिन्त्यतामात्मनो निष्क्रमणम्, यस्य पक्षोपायश्च ।

अथ गङ्गदत्ता कामेन तेन सकलमपि कवचिन्मं मण्डूक-
कुलम्, केवलमिहो गङ्गदत्तमिहति । ततः प्रियदर्शनं
भक्षितम्—भो गङ्गदत्त ! बुभुक्षितोऽहम्, निःश्रियिताः
मम मण्डूकाः, तदीयतां मे किञ्चिद् भोजनम्, यतोऽहं
स्वयाचारीतः । ॥ आह—भो मित्र ! न स्वयम् विषये
मय्यवस्थिते कापि विन्ता कार्या, तद् यदि मां प्रेषयसि,
ततोऽन्यकूपस्यानपि मण्डूकानाम्प्राप्ताचानयासि ।

न आह—मम तावत् स्वमभक्ष्यो भ्रातृव्यमेव ; तद्
यद्येवं करोषि, तत् मान्यते विजृम्भणे भवति ; तदेवं
क्रियतामिति । भोऽपि तदाकस्मात्पुत्र-वद्विषयमादिष्ट
तस्मात् कृपाविस्तारतः । प्रियदर्शनोऽपि तदाकाङ्क्षाया
तत्रस्थः प्रतीक्षमाचक्षिहति ।

अथ विराट्पुत्रात्मने गङ्गदत्ते प्रियदर्शनोऽन्यदोद-
निवासिनीं गोधासुबाच—भट्टे ! क्रियतां ॥ एतेन

नीलवर्णशृगालकथा

एषि कस्मिंश्चिन्नोद्रेमे चण्डरवो नाम शृगालः ।
 स कदाचित् सुधाविष्टो नगरान्तरे प्रविष्टः । यद्य तं
 २०७३
 सारमेयां विस्तोक्य सर्वतः शब्दायमानाः परिधाव्य
 तीक्ष्णदंष्ट्राद्यर्भचयितुमारब्धाः, सोऽपि तैर्मत्स्यमायः प्राप-
 भयात् प्रत्यामयं रज्ज्वरुहं प्रविष्टः । तत्र च नीलो-
 रसपूर्णं महाभाण्डं सञ्जोह्यतमाशोन्, तत्र स सारमेयै-
 राक्रान्तो भाण्डमध्ये पयात् । (full)

यद्य यावद्विक्रान्तस्यामसोनीवर्णः सञ्जातः, ततः सर्वे
 ते सारमेयास्तं शृगालमजानन्तो यथाभोष्टदियं जग्मुः ।
 चण्डरवोऽपि दूरतरं प्रदेशमासाव्य क्षान्नाभिमुखं प्रतस्थे ;
 न च नीलवर्णेन कदाचिविजगद्भ्रष्टव्यती ।

यद्य तं हर-गह-गरल-समप्रभमपूर्वे ^{Guatune} सुखमवलीक्य
 सर्वे ते मित्र-व्याघ्र-दीपि-वृक्षप्रधतयोऽरण्यनिवासिनो
 भयव्याकुलमनसः समन्तात् पलायनक्रियां कुर्वन्ति,
 काययन्ति च—चहो ! अपूर्वमेतत् सुखं कुतोऽप्यागतम् ?
 न ज्ञायते कीदृशस्य चेष्टितं दीर्यं च, तद् दूरतरं गच्छामः ;
 उक्तं च—

“न यस्य चेष्टितं विद्याय कुलं न पराक्रमम् ।

न तस्मिन् विद्यसेत् प्राणो यदीच्छेत्प्रियमात्मनः ॥”

शृगाशमश्वात्वा राजानमिमं मन्द्यस्ते, तद्यथायं परिधीयते
तत् कुक्षतः तत्रैवमनुष्ठेयं यथा वदामि—सर्वे सभ्या-
समये तत्प्रविधाने महाराजमेकदा करिष्येयं, ततस्तं शब्द-
माकर्ण्य सातिस्वभावात् तेनापि शब्दः कर्तव्यः ; यतः—

“यः स्वभावो हि यस्य स्यात् तस्यासौ दुरतिक्रमः ।

एषा यदि क्रियते राजा स किं नाद्यात्पुनरिहम् ।”

ततः शब्दादभिप्रायं व्याप्तेषु इत्यर्थः ।

अथ तद्यत्पुष्टिर्न सति, स तेषां शब्दं श्रुत्वा पुलकित-
तनुरागशब्दान्द्रूपूर्वनयनस्तारस्वरेण विरोतुमारब्धः । अथ
ते सिंहादयस्तं शब्दमाकर्ण्य शृगाशोऽयमिति मत्वा
सज्जयाधोमुखाः चर्चं सित्वा प्रोचुः—भोः । वञ्चिता
वयमस्मिन् लुद्रशृगालेन, तदध्यतां वध्यतामयम् । नोऽपि
तदाकर्ण्यः पलायितुमिच्छंस्तत्र सिंहादिभिः खण्ड्यः
कृतो मृतयः । यतः—

‘शास्त्रपक्षं परित्यज्य परपक्षेषु यो रतः ।

स परैर्हन्यते मूढो नीलवर्ष-शृगालवत् ॥’

सुद्राणां संहतिः

कश्चिद्विदुः वनोद्देशे चटकदम्पती तमासतश्-क्षतमीदृ-
प्रतिवभतः, अथ तयोर्गच्छता कालेन सन्ततिरभवत् ।
अन्यथिचहनि प्रमत्तो वनगजः कश्चित् तं तमासतश्च
धर्मान्गदायार्थं ममादितः । ततो मदोत्कर्षात् तां
तस्य ग्राह्यां चटकाक्रान्तां पुष्कराग्रेषालथ्य वभध, तस्या
भट्टेन चटकाष्टानि सर्वाणि विमोर्षानि, प्रायुःपितया च
चटका कथमपि प्राचेर्न विमुक्तः । अथ सा चण्डभङ्गाभि-
भूता प्रलापान् कुर्वाणा न किञ्चिन् सुखमासमाद ।

अत्रान्तरे तस्यास्तान् प्रलापानाकार्ष्यं काष्ठकूटी नाम
पक्षो तस्याः परममुद्धत् तददुःख-दुःखितोऽभ्येत्य तामुवाच—
भवति ! किं वृथाप्रलापेन ? उक्तं च—

“नटं, मृतमतिक्रान्तं मानुषोचन्ति पण्डिताः ।

पण्डितानां च मूर्खाणां विमेषोऽयं यतः स्मृतः ।”

चटका प्राह—अख्येतत्, परं दुष्टगजिनं मदात्मन
सन्तानचयः क्षतः, तद् यदि मम त्वं सुद्धत् सत्यः, ततस्तस्य
गजापसदस्य कीदृषि वधीषाययिष्यताम्, यस्यामुष्ठानेन
मि मन्ततिनाम दुःखमपसरति । काष्ठकूट प्राह—भवति !
सत्यमभिहितं भवत्या, तत् पश्य मि बुद्धिप्रभावम् ;
परं ममापि सुद्धदभूता वीचरवा नाम मच्चिकास्ति,
तत्तामाह्वयामच्छामि, येन स दुरात्मा दुष्टगजो हन्यते ।

दितम्—भोः । यद्येवम्, तच्चमापि श्लोके प्रयच्छ, येन
रमता-मोक्ष्यमनुभवामि ।

ततो विचक्ष्य प्रथमवक्तोषाभिहितम्—आवयोधाव-
देकमुदरमेका स्त्रिया भवति, ततः किं पृथग्भक्षितेन ?
वरमनेन शिथिल प्रिया तोषते । एवमभिधाय तिन मीरं
भारकृताः प्रदत्ताम् । सापि तदानीं च पृच्छतमामेक-
चाटुणा बभूव । दितोयं मुच्यं तद्दिनादेव प्रच्यति सीरेण
मरिणादे च तिष्ठति ।

अथान्योऽर्द्धितोयमुच्येन विचक्ष्य भ्रामम् । तद्वदा-
परमाह—भो निक्षिप्तः । कुक्ष्याधमः । निरपेक्षः । मया
विचक्ष्यमानादितम्, तत् त्वयायमानात् भक्षयामि ।
अप्यन्वाभिहितम्—मूर्खः । मा मेव कुर्व, एवं कृते
हृदयस्यावयोर्विनाया भविष्यति, तत् सम्यक्तामपराधः ।
अन्यं बहूनीति तस्य तिन विचक्ष्य भक्षितम्, किं बहूना ?
हृदयं विनष्टे ।

‘यच्छेदनाः कुक्षयोऽपि अन्तोऽन्तःप्रवर्तितः ।

अन्यं च विचक्ष्य भ्रामकृता एव पक्षितः ।’

दुद्राणां संहतिः

कश्चिद्विदुःवनोद्देशे चटकदम्पती तमासतरु-क्षतनीहौ
प्रतिवसतः, यद्य तयोर्गच्छता कासेन मस्ततिरभवत् ।
अन्यस्मिन्नहनि प्रमत्तो वनगजः कश्चित् तं तमासवृक्षं
घर्मातैर्गन्धायार्थं समाधितः । ततो मदोत्कर्षात् तं
तस्य शाखां चटकाक्रान्तां पुष्कराघेषाकृष्य बभूव, तस्या
भङ्गेन चटकाण्डानि सर्वाणि विमोर्षानि, आयुःशेषतया च
चटका कथमपि प्राचेर्न वियुक्ता । यद्य सा चण्डभङ्गाभि-
भूता प्रमापान् कुर्वाणा न किञ्चित् सुखमाससाद ।

अद्यान्तरे तस्यास्तान् प्रमापानाकर्ष्य काष्ठकूटो नाम
पक्षी तस्याः परमसुहृत् तद्दुःख-दुःखितोऽभ्येत्य तासुवाच—
भवति ! किं वृथाप्रसापेन ? उक्तं च—

“नटं, भूतमतिक्रान्तं नानुमोचन्ति पण्डिताः ।

पण्डितानां च मूर्खाणां विमोर्षोऽयं यतः श्रुतः ।”

चटका प्राह—अक्षयितुः परं दुष्टगजेन मदात्मनः
सन्तानचयः कृतः, तद् यदि मम त्वं सुहृत् सत्यः, ततस्तस्य
गजापसदस्य कोऽपि बधोपाययिष्यताम्, यस्यानुष्ठानेन
मि सन्ततिनाम दुःखमपसरति । काष्ठकूट प्राह—भवति !
मत्प्रेमभिहितं भवत्या, तत् पश्य मि बुद्धिप्रभावम् ;
परं ममापि सुहृद्भूता वीचारवा नाम मच्चिरास्ति
तत्तामाह्वयामच्छामि, येन मं दुरात्मा दुष्टगजो हन्यते ।

यथासौ मय चटञ्जया मलिकामामास्य प्रोवाच—
भद्रे । समिष्टेयं चटञ्जा केनचिद्दृष्टमर्जन पराभूताण्ड-
व्योदनेन, तथाप्य कथोपायमनुतिष्ठतो ॥ माहाय्यं
कृतमर्हसि । मलिकाम्याह—भद्रे । किमुच्यते, त्वं त्रिषये ?
एवं समापि भिक्षो भिषगादौ नाम मित्रं तिष्ठति, तमपि
समाज्य यथावित कुर्मः ।

अथ ते वयोऽपि गत्वा भिषगादृष्याये समस्तं उत्तमानं
निवेद्य तस्य । अथ न प्रोवाच—त्रियन्धातोऽभौ वगञ्जो
गञ्जो मयाजनस्य कृपितप्लवाये । तच्चदीपो मलः
कृतैव्यं मलिकम् । एवं गत्वा मध्याह्नमस्यै तस्य
सदोच्छ्रितस्य तत्रैव कर्षं वाचावमदगो मलं कुर्व गेन
यववदुष्यमानो निमीलितनयनो भवति, ततश्च
वाङ्मूढवद्वाङ्मूढितनयनोऽभूतस्त्वयातो सम तन-
मद्विदुष्य वद्विदुष्य मलं युवा वभागाय मला-
व्येति ततो मर्ममामास्य वर्तनवर्त, वद्विदुष्य वद्विदुष्य
वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य ।

अथ तदावर्तते, व दलमञ्जो मलिकामा मलिकामा
वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य
वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य
वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य
वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य वद्विदुष्य

हरिदत्त-क्षेत्रपालसर्पकथा

अस्मिन् कश्चिद्विदधिष्ठाने हरिदत्तो नाम ब्राह्मणः,
तस्य च हविं कुर्वतः सदैव निष्कलः कालोऽतिवर्तते ।
अथैकस्मिन् दिवसे स ब्राह्मण उष्णकालावसाने धर्मार्तः
स्वक्षेत्रमध्ये वृक्षच्छायायां प्रसृतोऽनतिदूरे बल्लीकोपरि
प्रसारितं वृक्षत्फटायुक्तं भीषणं भुजङ्गमं दृष्ट्वा चिन्तया-
मानः—नूनमेवा क्षेत्रदेवता मया कदाविदपि न पूजिता,
तेनैवं मे लघिकथं विकलीभवति ; तदस्या अहं पूजामय
करिष्यामि । इत्यवधार्य कुतोऽपि क्षीरं याचित्वा शरावे
निक्षिप्य बल्लीकान्तिकमुपागम्योवाच—भोः क्षेत्रपाल,
मयेतावन्तं कालं न ज्ञातं यत्त्वमत्र बससि, तेन पूजा न
कृता, तत् क्षाम्यते क्षमस्व इति । एवमुक्त्वा दुग्धं च निवेद्य
वृक्षाभिसुखं प्रायात् ।

अथ प्रातर्यावदानस्य पश्यति तावदीनारमिकं शरावे
दृष्टवान् । एवं च प्रतिदिनमिकाकी समागत्य तस्मै
क्षीरं ददाति, एकैकं च दोनारं पृच्छति ।

अथैकस्मिन् दिवसे बल्लोके क्षीरमयनाय पुत्रं
निदृश्य ब्राह्मणो वामान्तरं जगाम । पुत्रोऽपि क्षीरं
तत्र नीत्वा संस्थाप्य च पुनर्द्वैतं समायातः । दिनान्तरे
तत्र गत्वा दीनारमिकं च दृष्ट्वा गृहीत्वा च चिन्तितवान्—
नूनं सुवर्णदोनारपूर्वोऽयं बल्लीकः । तदेनं हत्वा

पश्यामी मत्त चरक्या मलिकामाभाय प्रीषाच -
भट्टे ममेदं चरकः क्वचिद्वदन् गजान प्रभाभूताण्ड-
म्फोटनन, तत्तस्य प्रोपायमन्निजतो मे मादाय्य
कतेमममि । मलिकाप्याच - भट्टे 'कमुचने, त्व विपये +
पर ममापि भक्तो मेवनाटो नाम मित तिष्ठति, तमपि
ममाचय प्रोचित कुम् ।

अथ ते चयोऽपि गत्वा मेवनाटस्याये समस्त उक्तान्त
निर्वेद्य तस्य । अथ म प्रीषाच—क्रियन्मात्रोऽमी वराको
गजो महाजनस्य कुपितस्याये तन्मदायो मन्त्र-
कतेष्य मलिके । त्व गत्वा मध्याह्नमसये तस्य
मटोकटस्य गजस्य कर्णे वृणारवमदृश गज्ज कुरु, येन
श्रवणमुखमालमो निमानितनयनो भवति, ततश्च
काष्ठकटचक्षुः स्फोटितनयनो, श्वाभतस्तथाता मम गत-
तटार्थिनस्य मपरिकरस्य गज्ज श्रुत्वा जनाशय मत्वा-
भ्येति ततो गतंमामाद्य पतिष्यति पञ्चत्व ग्राम्यति चेति,
एव ममयाय कतस्थो यथा वीरमाधन भवति ।

अथ तथानुष्ठिते, म मन्त्रगजो मलिका गतथवण-
मुखाविमानितनयन पश्यान् काष्ठकट-हृतचक्षुर्मध्याह्न-
मसये आभ्यन, मण्कगलानुमारा गच्छन्, महागर्त-
मामाद्य पतितो मन्त्र ।

हरिदत्त-क्षेत्रपालसर्पकथा

पश्चि कर्ष्णिषिदधिष्ठाने हरिदत्तो नाम ब्राह्मणः,
तस्य च हविं कुर्वन्तः सदैव निष्कसः कासोऽतिवर्त्तते ।
अयेकस्मिन् दिवसे स ब्राह्मण उच्यकासावमाने घर्षार्त्तः
स्वक्षेत्रमध्ये वृक्षच्छायायां प्रसुप्तोऽनतिदूरे बल्मीकोपरि
प्रसारितं वृक्षतृकटायुक्तं भीषणं भुजङ्गमं दृष्ट्वा विन्तया-
मास—नूनमिवा क्षेत्रदेवता मया कदापिदपि न पूजिता,
तेनेदं मे कृषिकर्षे विष्कनोभवति ; तदस्या चहं पूजामद्य
करिष्यामि । इत्यवधार्य कुतोऽपि क्षीरं याचित्वा शरावे
निक्षिप्य बल्मीकान्तिकमुपगम्योवाच—भोः क्षेत्रपाल,
मयेतावत्तं फलं न ज्ञातं यत्स्वमद्य वमसि, तेन पूजा न
हता; तत् साम्प्रतं वमस्व इति । एवमुक्त्वा दुग्धं च निवेद्य
अजाभिमुखं प्रायात् ।

अथ प्रातर्यावदामत्य पश्यति तावदोन्मार्मिकं शरावे
दृष्टवान् । एवं च प्रतिदिनमेकाकी समागत्य तस्मै
क्षीरं ददाति, एकेकं च दोनारं पृच्छति ।

अयेकस्मिन् दिवसे बल्मीके क्षीरमयनाय पुत्रं
निदृश्य ब्राह्मणो धामान्तरं जगाम । पुत्रोऽपि क्षीरं
तत्र नीत्वा संस्थाप्य च पुनर्यहं समायातः । दिनान्तरे
तत्र गत्वा दोनारमिकं च दृष्ट्वा व्यहोत्वा च विस्मितवान्—
नूनं सुवर्षदोनारपूर्णेऽयं बल्मीकः । तदेतं

सर्वमेकवारं यहीष्यामि । इत्येवं सम्यधार्यान्त्येद्युः क्षीरं ददता ब्राह्मणपुत्रेण मर्षो मगुहेन गिरमि ताडितः ।

ततः कथमपि दयवशादमुञ्चजोवित एव रोषाभमेव तोव्रविषदग्नेनेन्तयादगत् यया सद्यः पञ्चत्वमुपागतः, स्वजनैश्च नातिदूरे खेपस्य काष्ठसञ्चयेः संसृतः ।

अथ दितोयदिने तस्य पिता समायातः, स्वजनेभ्यः सुतविनाशकारणं श्रुत्वा तथैव समर्थितवान् । अत्रवीथ—

भूतान् यो नातुष्टस्माति ह्यात्मनः शरणागतान् ।

भूतार्यास्तस्य नश्यन्ति हंसाः पद्मवने यथा ॥

पुत्रपेक्षन्तम्—कथमेतत् ? ब्राह्मणः कथयति—

‘अस्ति कश्चिदधिष्ठाने चित्ररथो नाम राजा । तस्य गोधैः सुरस्यमाशं पद्मसरो नाम सरस्तिष्ठति, तत्र च प्रभूता जायन्मदमया हंसास्तिष्ठन्ति, यस्मासे यस्मासे पिच्छमिकैर्कं परित्यजन्ति ।

अथ तत्र सरसि सौवर्णां वृहत्पद्मी समायातः । तैद्योक्तः—अस्माकं मध्ये त्वया न वस्तव्यम्, येन कारषिणास्माभिः यस्मासान्ते पिच्छैर्कैकदानं कृत्वा गृह्येत-
मेतत् सरः । एवं च किं बहुना परस्परं द्वेधमुत्पन्नम् । स च राज्ञः शरणं गतोऽब्रवीत्—देव, एते पक्षिण एव वदन्ति यदस्माकं राजा किं करिष्यति ? न कस्याप्यावासं
; मया चोक्तम्—न शोभनं युष्माभिरभिहितम्,

पटं गत्वा राज्ञे निवेदयिष्यामि । एवं स्थिते देवः
प्रभाषम् ।

ततो राजा भृत्यान्ब्रवीत्—भो भोः गच्छत, सूर्यान्
पश्चिपो गताम्बुन् कृत्वा शीघ्रमागयत । राजादेयानन्तरमेव
प्रचेतुस्ते । अथ सगुहप्रहसान् राजपुरुषान् दृष्ट्वा तत्रैकेन
पश्चिषा हृद्देनोक्तम्—भोः स्वजनाः, न शीघ्रमापतितम् ।
ततः सर्वैरेकमतीभूय शीघ्रमुत्पतितव्यम् । ते च तथानु-
ष्ठितम् । अतोऽहं ब्रवीमि—भूतान् यो नानुगच्छति इति ।

इत्युक्त्वा पुनरपि ब्राह्मणः प्रत्युषे चोरं गृहीत्वा तत्र
गत्वा तारस्वरिषः सर्पमस्तीत् । तदा सर्वद्विरं वस्त्रोक्त-
द्वारान्तर्गतं एव ब्राह्मणं प्रत्युषाच—स्वं लोभादवागतः
पुत्रशोकमपि विहाय । अतः परं तव मम च प्रीति-
र्नोचिता । तव पुत्रे च यौवनोष्मादेनाहं ताडितः, मया च
दष्टः । कथं मया सगुहप्रहारो विधर्तव्यः, स्वया च
पुत्रशोकदुः 'कथं विधर्तव्यम् ? इत्युक्त्वा बहुमूल्यं चोरक-
मणिं तस्मै दत्त्वा—अतः परं पुनरुद्धया नागन्तव्यम् इति
पुनरुक्त्वा विवरान्तर्गतः । ब्राह्मणश्च मणिं गृहीत्वा पुत्र-
शुद्धिं निन्दन् स्वगृहमागतः ।

अतः सत्यम्—

‘चित्तिका दीपितां पश्य फटां भस्मां समैव च ।

भिक्षाघ्नता तु या प्रीतिर्न सा खेदेन वर्धते ॥’

मर्मैकवारं चक्षीणामि । इत्येवं सम्प्रधार्याशेषः शीरं
ददता ब्राह्मणपुत्रेण मर्णे नगुह्येन शिरसि ताडितः ।

ततः कथमपि द्रव्ययादमुक्तजोषित एव रोषात्तमिव
नोत्रविवदशनेप्तायादगतं यथा मयः पश्यत्वमुपागतः,
व्यजनेन नातिदूरे चैवम्य काष्ठमश्वयेः संस्ततः ।

अथ दितोयदिने तस्य पिता समायातः, व्यजनेभ्यः
कुत्रविभागकारणं द्युक्ता तथैव समर्पितवान् । अत्रवीक्ष—

भूतान् यो नामगृह्णाति ह्यात्मनः शरणागतान् ।

भूमायांस्तस्य नश्यन्ति चैमाः पश्यन्ते यथा ।

पुनरेवञ्चम्—कथमेतत् ? ब्राह्मणः कथयति—

अस्मिन् कस्मिंश्चिदधिष्ठाने विवस्वतो नाम राजा ।
तस्य गोधे, बुरख्यमाणं पश्यन्तो नाम अश्विद्विहति, तत्र
च प्रभूता ब्राह्मणदमया चैमास्तिष्ठन्ति, अस्मानि पश्यामि
निष्ठमिहैव परिच्यजन्ति ।

अथ तस्य नरसि भोजनीं कृत्वाप्यथो समायातः ।
तैत्तिरीय—अथार्थं मध्ये तया न कदाच्यम्, येन
आरिजान्मार्गं समायातो निष्ठेदेवदामं कृत्वा गृह्येत-
तिष्ठन्मरः । एवं च विं बहुना परमं देवमनुचम् ।
न च राजा इत्यर्थं मर्त्यजान्—देव, एते पश्यन् एवं
वदन्ति इत्यर्थं राजा विं अरिजान् ? न कथ्यःत्याचार्य
इति, मया शेषम्—न होमनं कृत्वातिरिचिन्तन्,

अहं गत्वा राज्ञे निवेदयिष्यामि । एवं स्थिते देवः
प्रभाषम् ।

ततो राजा भृत्यान्ब्रवीत्—भो भोः मच्छत, सर्वान्
पक्षिणो गतास्तु कृत्वा मीघमानयत । राजादेशान्तरमेव
प्रचेष्टुस्ते । अथ सगुहहस्तान् राजपुरुषान् दृष्ट्वा तत्रैकेन
पक्षिणा हृदैनोक्तम्—भोः स्वजनाः, न मीघमनापतितम् ।
ततः सर्वैरेकमतीभूय मीघमुत्पतितव्यम् । तैश्च तथानु-
ष्ठितम् । अतोऽहं ब्रवीमि—भूतान् यो नानुगृह्णाति इति ।

इत्युक्त्वा पुनरपि ब्राह्मणः प्रत्युपै चोरं गृहीत्वा तत्र
गत्वा तारस्वरेण सर्वमस्तीत् । तदा सर्वद्विरं वस्त्रोक्त-
हारान्तर्गेन एव ब्राह्मणं प्रत्युवाच—स्वं सीमादवागतः
पुत्रयोक्तमपि विहाय । अतः परं तव मम च प्रीति-
र्नोचिता । तव पुत्रेण यौवनाद्यादिनाहं लाङ्घितः, मया न
दृष्टः । कथं मया सगुहप्रहारो विघ्नर्तव्यः, स्वया च
पुत्रयोक्तदुः 'कथं विघ्नर्तव्यम् ? इत्युक्त्वा बहुमूल्यं चोरक-
मणिं तस्मै दत्त्वा—अतः परं पुनस्त्वया नागन्तव्यम् इति
पुनरुक्त्वा विघ्नरान्तर्गतः । ब्राह्मणश्च मणिं गृहीत्वा पुत्र-
बुद्धिं निन्दन् स्वगृहमागतः ।

अत उच्यते—

‘चित्तिका दीपिता पद्म फटी भग्ना समेव च ।
भिक्षाद्रिष्टा तु या प्रीतिर्न सा खेदेन वर्धते ॥’

सर्वमेकवारं ग्रहीष्यामि । इत्येवं मम्मघार्थान्येद्यः क्षीरं ददता ब्राह्मणपुत्रेण सर्वो जगुहेन शिरसि साहितः ।

ततः कथमपि द्रववशादमुक्तजोवित एव रोषात्तमेव तोत्रविषदशनैस्तथादशत् यथा सद्यः पञ्चत्वमुपागतः, स्वजनेय नातिदूरे सेवस्य काष्ठसञ्चयेः संश्रुतः ।

अथ हितोयदिने तस्य पिता समायातः, स्वजनेभ्यः सुतविनाशकारणं श्रुत्वा तथैव समर्थितवान् । अत्रवीक्ष—

भूतान् यो नानुगृह्णाति ह्यात्मनः परेषामतान् ।

भूतार्थास्तस्य नश्यन्ति ईमाः पद्मवने यथा ॥

पुरुषैरुक्तम्—कथमेतत् ? ब्राह्मणः कथयति—

‘अस्ति कश्चिंश्चिदधिष्ठाने चित्ररथो नाम राजा । तस्य योधैः सुरस्थमाणं पद्मसरो नाम सुरस्तिष्ठति, तत्र च प्रभूता जाम्बूनदमया ईमास्तिष्ठन्ति, यस्मादे वयमासे पिच्छैर्मेकैर्कं परित्यजन्ति ।

अथ तत्र सरसि सौवर्णां हृष्टपत्नी समायातः । तैद्योक्तः—अस्माकं मध्ये त्वया न वस्तथ्यम्, येन कारणेनाष्माभिः यस्मासास्ते पिच्छैर्मेकैकदानं कृत्वा गृहीतमेतत् सद्यः । एवं च किं बहुना परस्परं देधमुत्पद्यम् । स च राज्ञः शरणं गतोऽप्रयोत्—देव, एते पक्षिण एवं वदन्ति यदस्माकं राजा किं करिष्यति ? न कस्याप्यावासं दद्यः ; मया चोक्तम्—न शोभनं शुभाभिरभिहितम्,

एवं गत्वा राज्ञे निवेदयिष्यामि । एवं स्थिते देवः
प्रमाथम् ।

ततो राजा भृत्यान्प्रबोधत्—भो भोः गच्छतः, सर्वाङ्गान्
पश्चिपो गताश्च लुप्ता मोघमानयत । राजादेशानन्तरमिव
प्रचेनुष्टे । अथ सगुहृहस्तान् राजपुरुषान् दृष्ट्वा तत्रैकेन
पश्चिपो हृष्टेनोक्तम्—भोः स्वजनाः, न मोघनमापतितम् ।
ततः सर्वैरेकमतीभूय मोघमुत्पतितम् । तेषां तदानीं
हितम् । अतोऽहं प्रवीमि—भूतान् यो नानुगृह्णाति इति ।

इत्युक्त्वा पुनरपि ब्राह्मणः प्रत्युषि चोरं गृहीत्वा तत्र
गत्वा तारस्वरिणं सर्पमसौत् । तदा सर्पद्वारं प्रक्षोक-
द्वारान्तर्गतं एव ब्राह्मणं प्रत्युवाच—त्वं जीभादवागतः
पुत्रमोकमपि विहाय । अतः परं तव मम च मोति-
र्नोचिता । तव पुत्रेण यौवनोष्णादेनाहं ताडितः, मया स
दृष्टः । कार्यं मया सगुहृहकारो विष्मर्तव्यः, त्वया च
पुत्रमोकदुः 'कार्यं विष्मर्तव्यम् । इत्युक्त्वा बहुमूल्यं चोरक-
मणिं तस्मै दात्वा—अतः परं पुनस्तथा जागस्ताथम् इति
पुनरुक्त्वा विषरान्तर्गतः । ब्राह्मणश्च मणिं गृहीत्वा पुन-
रुर्वि निन्दन् राघवमागतः ।

अत उच्यते—

‘चितिका दीयतां एव खटां भव्यां ममेव च ।
भिर्यद्यिहा तु या मोतिर्न का खट्वेव वर्धते ॥’

सुखामगणनैधर्माधिक्या

अस्ति कश्चिन्नित् ११-तदयं मन्त्रान् उक्त । तत्र
न मित्रकृतानामो को,पि एवम् पत्रिवर्त्मनि श्व, तस्य वरायं
सुखर्णमृत्पद्यते । अथ कदाचित्तमृदिग्य याध को,पि
समाययो । न च एतां तदयत्न एव पुराणमृतममजं ।
अथ पातममकाजमेव तत् सुवर्णोभूतं दृष्ट्वा आधो विस्मय-
मगमत्—अहो, मम शिशुकामादारम्य शकुनिवन्ध-
व्यमनिनोऽप्योतिवर्षाणि ममभूषन् । न च कदाचिदपि
पत्तिपुराणे सुवर्णे दृष्टम् । इति विचिन्त्य तत्र हस्ते वार्यं
ध्रुवम् ।

अथासावपि पक्षी मूर्च्छस्तैव विध्वस्तावित्तो यथा-
पूर्वमुपविष्टः तत्कालमेव वार्येन बद्धः । व्याधस्तु तं
पामादुभय पक्षरजे संख्याय निजवाचं नीतवान् । अथ
चित्तयामास—जिमनेन सापायेन पक्षिणाहं करिष्यामि ।
यदि कदाचित् कोऽप्यसुमोदयं आत्वा रात्रे निवेदयिष्यति
तस्मिन् प्राणसंशयो मे भवेत् ; अतः स्वयमेव पक्षिणं रात्रे
निवेदयामि । इति विचार्य तथैवावुद्धितवान् ।

अथ राजापि तं पक्षिणं दृष्ट्वा विकसितनयनवदन-
कमलः परां तुष्टिसुपागतः । प्राह धैर्यम्—अहो रक्षा-
पुत्रपाः, एते पक्षिणं यस्मिन् रक्षतः ; अमनपानादिकं चाल्-
यत्तुम् प्रयच्छत ।

। यद्य मन्त्रिणाभिहितम्—किमनेनायहेयस्याधवचन-
प्रत्ययमारपरिगृहीतेनाण्डजेन । किं कदाचित् पक्षिपुरीये
सुवर्णे मन्थवति । तन्मुच्यतां पञ्चरत्ननादयं पत्नी ।
इति मन्त्रिवचनाद् राज्ञा मोचितोऽग्नौ पक्षुष्वतदारतोर्धि
समुपविश्य सुवर्णमयीं विष्ठां विधाय

पूर्वे तावदहं मूर्खो, द्वितीयः पागवन्धकः ।

ततो राजा च मन्थो च, तवे वै मूर्खमण्डनम् ।

इति श्लोकं पठित्वा यथासुप्तमाकाशमार्गेण प्रायात् ।

अतिलोभ-प्राज्ञपुत्राणां परिणामः

कथंविदधिष्ठाने चत्वारो प्राज्ञपुत्राः परस्परं मित्रतां
गता वसन्ति स्म । ते चापि दारिद्र्योपहताः परस्परं मन्थं
चक्रुः—यद्वा, धिगिमां हरिद्वताम् । तर्हि च—

“ वरं धनं व्याघ्रगजादिशेवितं

जनेन होमं बहुकृण्वताम् ।

एषानि मया परिधानवन्धनं

न बभ्रुमध्वे धनहीनजोऽवितम् ॥”

सुवर्णमयपुरीपपत्तिकथा

अस्ति कश्चिंश्चित् पर्वतैकदेशे महान् वृक्षः । तत्र च सिन्धुकनामा कोऽपि पक्षी प्रतिवसति स्म, तस्य पुरीषे सुवर्णमुत्पद्यते । अथ कदाचित्तमुद्दिश्य व्याधः कोऽपि समाययौ । स च पक्षो तदद्यत एव पुरीषमुत्सृज्य । अथ पातसमकालमेव तत् सुवर्णोन्मूलं दृष्ट्वा व्याधो विस्मयमगमत्—अहो, मम शिशुकालादारभ्य शकुनिबन्धव्यसनिनोऽप्योतिषर्षाणि समभूवन् । न च कदाचिदपि पक्षिपुरीषे सुवर्णं दृष्टम् । इति विचिन्त्य तत्र दृष्टे पार्श्वे बबन्ध ।

अथासावपि पक्षी मूर्खस्तत्रैव विव्रस्तविस्ती यथा-पूर्वमुपविष्टः तत्कालमेव पायेन बधः । व्याधस्तु तं पायादुद्धृत्य पञ्चरक्ते संस्थाप्य निजावासं नीतवान् । अथ चिन्तयामास—किमनेन सापायेन पक्षिणाहं करिष्यामि ? यदि कदाचित् कोऽप्यसुमोदयं ज्ञात्वा राज्ये निवेदयिष्यति तन्नूनं प्राणसंशयो मे भवेत् ; अतः स्वयमेव पक्षिणं राज्ये निवेदयामि । इति विचार्य तथैवानुष्ठितवान् ।

अथ राजापि तं पक्षिणं दृष्ट्वा विकसितनयनवदनकमलः परां तुष्टिमुपागतः । प्राह चैवम्—इहो रक्षा-पुरीषाः, एतं पक्षिणं यत्नेन रक्षत ; अशनपानादिकं चास्म्यप्येच्छं प्रयच्छत ।

• अथ मन्त्रिणाभिहितम्—किमर्जनाय हेयव्याधवचन-
प्रत्ययमात्रपरिच्छेदोत्तेनाष्टजेन ? किं कदाचित् पक्षिपुरीषे
शुक्लं भवति ? तन्मुच्यतां पञ्चरत्ननादयं पक्षी ।
इति मन्त्रिवचनाद् राजा मोक्षितोऽसौ पक्षुस्तद्वारतो रक्षे
समुपविश्य शुक्लमयीं विष्टां विधाय

पूर्वे तावदर्थं मूर्खो, द्वितीयः चाश्वत्थकः ।
ततो राजा च मन्त्री च, तर्हि वै मूर्खमण्डलम् ॥

इति श्लोकं पठित्वा यथाशुच्यमाकाशमार्गेण प्रायात् ।

अतिलोभि-ब्राह्मणपुत्राणां परिणामः

कर्मिष्विदभिधानि चत्वारो ब्राह्मणपुत्राः परस्परं मित्रतां
गता वसन्ति यः । न चापि दारिद्र्योपहताः परस्परं मन्त्रं
चक्रुः—पक्षी, धिगिमां ददित्तान् ! उक्तं च—

“वरं वनं व्याघ्रगजादिभेदितं

जनेन शोभं बहुलण्डकाहतम् ।

स्यवानि शय्या परिधानवस्त्राणि

न वन्मुग्धे धन्वीनजोदितम् ॥”

तथा च—

“शूरः सूरुषः सुभगस्य माम्मी

शम्भानि शास्त्राणि विदादुरेति ।

पर्ये विना नैव यमस्य मानं

प्राप्नोति मर्त्योऽपि मनुजभोक्ते ।

तानोन्द्रियाण्यविक्रमानि, तदेव नाम

मा बुद्धिप्रतिष्ठा, वचनं तदेव ।

अर्थचिन्ता विरहितः पुंस्यः स एव

बाह्यः । स भवतीति विचिन्तयेत् ।”

माघपोषितविधिना सम्भाष्य तेनैव सह तस्य मठं
जम्मुः ।

एत तेन ते पृष्टाः—कुतो भवन्तः समायाताः ?
ह यास्यथ ? किं प्रयोजनम् ? ततस्तौरभिहितम्—
ययं निहियात्रिकाः, तत्र यास्यामो यत्र धनासिर्मुत्सुर्वा
भविष्यतीत्येष निश्चयः । उक्तं च—

दुष्प्राप्याणि बहूनि च भव्यन्ते वाञ्छितानि द्विषानि ।

यवसरतुनिताभिरक्षं तनुभिः साहसिकपुरुषाणाम् ॥

तत् कथ्यतामस्माकं कविद्वन्द्वोपायो विवरप्रवे-
शाकिनीसाधन-अमयानमेवम-महामांसविक्रय-साधकवर्त्ति-
प्रभृतौनामिकतम इति । चतुर्दशमोऽध्यायः श्रूयते,
ययमप्यतिमाहमिकाः ।

उक्तं च—

“महान्त एव महतामर्थे साधयितुं चमाः ।

चरते समुद्रादन्यः को विभर्त्ति यद्वानलम् ।”

मेरुवानन्दोऽपि तेषां निदार्थे बहूपायं निदवर्त्ति-
चतुष्टयं कृत्वाप्ययत्, आह च—अम्यतां हिमान्तयदिमि ;
तत्र संप्राप्तानां यत्र वर्त्तिः पतियति, तत्र निधानमसम्बद्धं
प्राप्ताय । तत्र स्वानं खनित्वा निधिं गृहीत्वा
व्यापुष्यताम् ।

तथा च—

“शूरः सुरूपः सुभगस्य वाम्नी
 मन्त्राणि शास्त्राणि विदादुरीति ।
 अर्थं विना नैव यशस्य मानं
 प्राप्नोति मन्त्रोऽथ मनुष्यलोके ॥

तानौन्द्रियाण्यविकल्पानि, तदेव नाम
 सा बुद्धिरप्रतिष्ठता, वचनं तदेव ।
 अर्थोक्त्या विरहितः पुरुषः स एव
 बाह्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥”

तद् गच्छामः कुत्रचिदर्थाय । इति समस्य स्वदेशं पुरं
 च स्वसुहृत्सहितं वाग्वयुतं गृहं च परित्यज्य प्रस्थिताः ।
 अथवा साध्विदमुच्यते—

“सत्यं परित्यजति, मुञ्चति बन्धुवने,
 शीघ्रं विहाय जननीमपि जम्भूमिम् ।
 मत्पुत्रं गच्छति विदेशमभीष्टलोकं
 चिन्ताकुसोल्लसमतिः पुरुषोऽथ लोके ॥”

एवं क्रमेण गच्छन्तोऽवन्तीं प्राप्ताः । तत्र सिंहाजले
 महाकालं प्रणम्य यावन्निर्गच्छन्ति तावद्
 नाम योगी मन्मुखो बभूव । ततस्तं

माद्यपोचितविधिना सञ्चाय्य तेनैव सह तस्य
जग्मुः ।

यत तेन ते दृष्टाः—कुतो भवस्तः समायाताः
न यास्यथ ? किं प्रयोजनम् ? ततस्तौरभिहितम्—
ययं मिथियाविकाः, तत्र यास्यामी यत्र धनमिर्मुत्सुर्वा
भविष्यतीत्येष निश्चयः । उक्तं च—

दुष्प्राप्याणि बहूनि च लब्धस्ते वाञ्छितानि द्विविधानि ।
अथसरतुमिताभिरथ तनुभिः साहसिकपुरुषाणाम् ॥

तत् कथ्यतामध्याकं कश्चिदनीपायो विवरप्रवेग-
शाकिनीसाधन-अमयानसेवन-महामांसविक्रय-साधकवर्ति-
प्रभृतौनामेकतम इति । अद्भुतशक्तिर्भवान् श्रूयते,
ययमव्यतिमाहमिकाः ।

उक्तं च—

“महान्त एव महतामर्थे साधयितुं समाः ।
भटते मनुद्राटव्यः को विमर्त्ति बहुवाननम् ॥”

भैरवामन्दोऽपि तेषां सिद्धार्यं बहुपायं मिहवर्त्ति-
चतुष्टयं कृतार्पयत्, आह च—अम्यतां हिमासयदिशि ;
तत्र संभ्रामानां यत्र वर्त्तिः पतिष्यति, तत्र निधानमसन्दिग्धं
साधाय । तत्र स्थानं ध्वनिता निधिं गृहीत्वा
यापुण्याताम् ।

मत्तः परं रत्नानि भविष्यन्ति, येषामेकतमिन्नापि दारिद्र्यमाशौ भवति ; तदुत्तिष्ठ, अप्ये गच्छावः ; किमनेन भार-
भूतेनापि प्रभूतेन ? स पाह—गच्छतु भवान्, पद्ममय
स्थितस्त्वं प्रतिपालयिष्यामि ।

तथानुष्ठिते भोऽपि गच्छवेकाकी यो धार्कप्रतापमस्त-
तनुः पिपासाकुलितः सिद्धिमार्गं च्युत इत्यतस्तथ वभ्राम ।
अथ भ्राम्यन् स्वलोपरि पुरुषमेकं दधिरग्रावितगर्वं
भ्रमद्यन्नामस्ताकमपश्यत् । ततो द्रुततरं गत्वा
तमबोधत्—भोः, को भवान् ? किमर्थं चक्षोष भ्रमता
गिरमि तिष्ठमि ? तत् कथय मे यदि कुर्वन्निजमस्ति ।

एवं तस्य प्रवदतस्तथार्कं तत्क्षणात्तस्य गिरसो
ब्राह्मणमस्तके चटितम् । स पाह—भद्र, किमेतत् ?
स पाह—समाप्येवमेवेतच्छिरमि चटितम् । स पाह—
तत् कथय कदैतदुत्तरिष्यति, महतो मे विदना वर्त्तते ।
स पाह—यदि त्वमिव कपिद्वृतसिद्धिवर्तिरेवमागत्य
त्वामास्तापयिष्यति तदा तस्य मस्तके चटिष्यति ।

स पाह—कियान् कामस्तवेवं स्थितस्य ? स
पाह—साम्प्रतं को राजा धरणीतसे ? स पाह—
वीणावत्सराजः । स पाह—अहं तावत् कामहर्त्या
म जानामि । परं यदा रामो राजासीत्तदाहं दारिद्र्योप-
हतः सिद्धिवर्त्तिमादायामेन पया समायातः । ततो मयाम्बो
नरो मस्तकहृतचक्रो दृष्टः, पृष्टश्च । ततयेतज्जातम् ।

तथानुष्ठिते तेषां गच्छतामेकतमस्य हस्तावर्त्ति-
 निपपात । अथासौ यावत्तं प्रदेशं खनति तावत्ताम्रमयी
 भूमिः । ततस्तेनाभिहितम्—अहो, गृह्यतां स्वेच्छया
 ताम्रम् । अन्ये प्रोचुः—भो मूढ, किमनेन क्रियते ?
 तत् प्रभूतमपि दारिद्र्यं न नाशयति । तदुत्तिष्ठ, अघतो
 गच्छामः । सोऽब्रवीत्—यान्तु भवन्तः, नाहमपे
 यास्यामि । एवमभिधाय ताम्रं यथेच्छया गृहीत्वा
 प्रयमो निवृत्तः । ते त्रयोऽप्यपे प्रस्थिताः ।

अथ किञ्चिच्छ्रावं गतस्यापेसरस्य वर्त्तिनिपपात ।
 सोऽपि यावत् खनितुमारब्धस्तावद्व्यमयो वितिः । ततः
 प्रहर्षितः प्राह—भो भोः, गृह्यतां यथेच्छया रुप्यम् ;
 नापे गन्तव्यम् ।

तावृषतुः—भोः, गृह्यताम्रमयो भूमिः, अघतो
 रुप्यमयी । तदूनमपे सुवर्णमयी भविष्यति, तदनेन
 प्रभूतेनापि दारिद्र्यनाशो न भवति ; तदायामपे
 यास्यामः । एवमुक्त्वा दावप्यपे प्रस्थितौ । सोऽपि
 स्वगत्या रुप्यमादाय निवृत्तः ।

तयोरपि गच्छतोरेकस्यापे वर्त्तिः पपात । सोऽपि
 मग्नौ यावत् खनति तावत् सुवर्णभूमिं हृदा द्वितीयं
 प्राह—भोः, गृह्यतां स्वेच्छया सुवर्णम्, सुवर्णादभ्यस
 त्रिचिदुत्तमं भविष्यति । न प्राह—मूढ, न किञ्चिद
 धेनुषि ; प्राक् ताम्रम्, ततो रुप्यम्, ततः सुवर्णम्, तदून-

मतःपरं रत्नानि भविष्यन्ति, येषामेकतमेनापि दारिद्र्यानागो भवति ; तदुत्तिष्ठ, अये गच्छावः ; किमनेन भार-
भूतेनापि प्रभूतेन ? स पाद—गच्छतु भवान्, पद्मस्य
स्थितस्त्वं प्रतिपालयिष्यामि ।

तयानुष्ठिते शोऽपि गच्छषेकाको शोचार्क्षप्रतापसन्तम-
तनुः पिपासाकुलितः सिद्धिमार्गं श्रुत इत्यतश्च बभ्राम ।
अथ भ्रात्र्यन् स्वलोपरि पुण्यमेकं अधिराज्यवित्तगार्त्रं
भ्रमचक्रमभ्यस्तकमपश्यत् । ततो द्रुततरं गत्वा
तमवोचत्—भोः, को भवान् ? किमिव चक्रेण भ्रमता
गिरसि तिष्ठसि ? तत् कथय मे यदि कुरविज्जलमस्ति ।

एवं तस्य प्रवदतस्तच्चक्रं तत्पथात्तस्य गिरसो
ब्राह्मणमस्तके चटितम् । स पाद—भद्र, किमेतत् ?
स पाद—समाप्येवमिवेतच्छिरसि चटितम् । स पाद—
तत् कथय कदैतदुत्तरिष्यति, मदतो ॥ वेदना वर्त्तते ।
स पाद—यदि त्वमिव कयिद्रुतसिद्धिर्चर्त्तिरेवमागत्य
त्वामात्मापयिष्यति तदा तस्य मस्तके चटिष्यति ।

स पाद—कियान् कालस्तत्वेवं स्थितस्य ? स
पाद—साम्भवं को राजा धरणीतले ? स पाद—
वीणावत्सराजः । स पाद—अहं तावन् कालं हरेयं
म जानामि । परं यदा रामो राजाधीशदाहं दारिद्र्योप-
हतः सिद्धिचर्त्तिमादायानेन पया भ्रमायातः । ततो मयान्यो
नरो मस्तकधृतचक्रो दृष्टः, पृष्टः । ततयेतज्जातम् ।

स आह—भट्ट, कथं न वैव स्थितस्य भोजनजनप्रामि
रामीत् । स आह—भट्ट, धनदेन निधानहरणमयात्
निधानमितद्वयं दयितम्, तेन कथिदपि नागच्छति,
यदि कथिदायाति स धृत्पिणामानिद्वारद्विनां जगामरण
वर्जितः केवलमेव वेदनामनुभूयमानि नदात्ताय सा
स्युदहाय । इत्युक्त्वा गत ।

अथ तस्मिन्निधिरयति स सुवर्णमिद्विस्तथात्वाद्यनपरम्पत्
पदपङ्क्त्या यावत् किञ्चिदनास्तरमागच्छति तत्र दूषित-
ज्ञावितमरोरस्तौत्पन्नं सप्तकं भ्रमता सप्तदश
क्षयमुपविदसिष्ठति । तत्पथपरिनिता भवति भवत्य
दृष्टः—भट्ट, किमितत् ? स आह—अत्रानिद्वार

स आह—कथं तत् ? कथय ज्ञानमनस्य

सीदति तेन दृष्टः सर्वे चक्रवर्त्तानामकथं । ११
नृत्वाप्नोते विमर्शयद्विदमाह—भो, निधिरस्य मया
निधायी न नृत्वापि मे वाक्यम् । तत् किं 'कथय'
विद्यावानपि कुर्वानोऽपि बुद्धिरहितः । अथवा नाथद
मुच्यते—

‘वर्तितोभो न वर्तितो कोर्धं नेव वर्तित्वेत् ।

वर्तितोभोऽभिभूतस्य चक्रं भ्रमति मयाह ।

असम्भाव्यचिन्तापरिणामः

कस्मिंयिवगरे कथित् सभावहृत्पथो नाम ब्राह्मणः
प्रतिवमति स्म । तेन भिक्षार्जितैः सत्तुभिर्भुक्तयेवैः कस्यः
मन्त्रितः । तं च घटं नागदन्तोऽवलम्बा तस्याधस्तात्
खट्वा निधाय सततमेकदृष्ट्या तमवसोर्कयति ।

अथ कदाचिद्ब्राह्मो सुसंयुक्तयामास यत्—परिपूर्णोऽयं
घटस्तावत् मत्तुभिर्वर्त्तते । तद् यदि दुर्भिक्षं भवति
तदनेन कृपकाणां घतमुत्पद्यते ; ततश्चैनं मयाजाह्वयं
पद्मोत्थम् । ततः धान्यामिहप्रमथयमास्ताभ्यां यूयं
भविष्यति । ततोऽन्नाभिः प्रभूता सा पद्मोत्थामि, गोभि-
र्महिषोः, महिषीभिर्वह्निवाः । [वह्निवाप्रसवतः प्रभूता
पद्मा भविष्यति, तेषां विक्रयात् प्रभूतं सुवर्णं भविष्यति ।
सुवर्णेन चतुःशतं गृहं सम्यच्यते । ततः कथिद्ब्राह्मणो
मम गृहमागत्य प्राप्तवयस्कां कृपायां कन्यां दास्यति,
तत्सकायान् पुत्रो मे भविष्यति । तस्याहं क्षीमयमेति
नाम करिष्यामि । ततस्तस्मिन् जानुषस्तनयोऽप्ये
सुध्मातेऽहं पुस्तकं गृहीत्वाम्भालायाः पृष्ठदेम उपविष्ट-
स्तदवधारयिष्यामि । अत्रान्तरे क्षीमयर्थां मां दृष्ट्वा
जनयुत्सङ्गाज्जानुषस्तनपरोऽप्यसुरासध्ववर्षो भूत्समीप-
भागमिष्यति । ततोऽहं ब्राह्मणो कोपाविष्टोऽभिधास्यामि

—यद्वाप्य तावद् वासकम् । सापि गृहकर्म्मथयतयाश्रद्ध-
वचनं न शोषति । ततोऽहं समुत्थाय तां पादमहारेण
तादृयिष्यामि ।

एवं तेन ध्यानस्थितेन तथैव पादमहारो दत्तो यथा-
स घटो भस्मः सत्तुभिः पाण्डुरतां गतः । यतः साधूच्यते—

‘चनागतवतीं चिन्तामर्षभाष्यां करोति यः ।

स एव पाण्डुरः मेते नोमयन्मैपिता यथा ॥’

चन्द्रभूपतिकथा

कश्चिद्विचगरे चन्द्री नाम भूपतिः प्रतिवसति अ ।
तस्य पुत्रा वानरक्रीडारता वानरयूथं निव्यसेवानेकभोजन-
भक्ष्यादिभिः पुष्टिं नयन्ति अ । यद्य वानरयूथाधिपो
यः स योगनम-आर्हकस्य-वाचस्यमतवित् तदनुष्ठानात् स
तान् सभ्मान्प्रापयति अ ।

यद्य तस्मिन् राजगृहे सप्तकुमारवाहनयोग्यं निव-
युज्यमस्ति । तच्च आदेशो विज्ञानोप्यादहर्निशं निःशब्दं
महानमे प्रविशन् यत् पश्यति तत् सर्वं भवयति । ते
स सुरकारा यत् विदित् वातं मृचयं भाजनं कांक्षयात्
ताम्रपाशं वा पश्यति तेनाय तादृयति ।

मोऽपि वानरयुधपलाहटा व्यविभजयत्—चक्षोः मिय-
सुपकारकमहोऽयं वानराणां चयाय भविष्यति,
यतोऽप्याद्यादसम्पटोऽयं मियो महाकोणाय सुपकारा
ययामद्वयसुना प्रहरन्ति, तद् यदि वसुनोऽभावात्
कदाचिदुल्लुकेन ताडयिष्यन्ति ततोर्षाप्रचुरोऽयं मियः
स्वल्पेनावि वज्रिना प्रज्वलित्यति । तद्दृष्टवान् पुनरग्न-
कुल्या समीपवर्तिन्यां प्रवेष्ट्यति, सापि लघुमाचुर्या-
ल्लवनिष्यति, ततोऽग्नौ वज्रिदाहमवाप्स्यन्ति । यातिहोत्रेष
पुनरितदुक्तम् यद्वागवसयाग्नाग्नां वज्रिदाहदीपः
प्रज्वाल्यति । तच्चूर्नमेतिन् माध्यमस्य निधयः । ' एवं
निधित्य सर्वान् वानरानाह्वय रक्षसि प्रोवाच यत्—

मियेष्ट सुपकाराणां कलहो यत्र जायते ।
न भविष्यत्यमन्दिर्ध्वं वानराणां चयावहः ॥
तस्मात् स्वात् कानहो यत्र गृहे नित्यमकारणः ।
तद् गृहं जीवितं नाप्यन् दूरतः परितर्जयेत् ॥

तथा च—

कलहात्म्यानि हर्म्याणि, कुवास्यास्तं च सौहृदम् ॥
कुराजात्म्यानि राष्ट्राणि, कुक्कर्मात्मं ययो नृपाम् ॥

तस्य यावत् मर्षेणां संशयो भवति तावदेतद्राजगृहं
संत्यज्य वर्नं गच्छामः ।

अथ तप्तस्य वचनमन्वेष्टुं श्रुत्वा मदोदता वानराः
महस्य प्रोक्तुः—भोः, भवतो वृद्धभावाद् बुद्धिवैकल्यं सञ्जातं
येनेतद् ब्रवीषि । उक्तं च—

“वदनं दद्यन्नेर्ह्येनं, श्लाघा स्वयति नित्ययः ।

न मतिः स्फुरति कापि बाले वृद्धे विमेषतः ॥”

न वयं स्वर्गसमानोपभोगात् नानाविधान् मत्स्यविशेषान्
राजपुत्रैः स्वहस्तदत्तानमृतकल्याणं परित्यज्य तत्राटव्यां
कषाय-कटु-तिक्त-घोर-रूक्षफलानि भक्षयिष्यामः ।

तत् श्रुत्वान्युकुतुषो हृष्टिं कृत्वा स प्रोवाच—१ १
मूर्खः, यूयमेतस्य सुखस्य परिणामं न जानीष्य । किं
न पाकरसास्त्रादनमयिमेतत् सुखं परिणामे विधवद्
भविष्यति ? तदहं कुलचयं स्वयं नावलोकयिष्यामि,
साम्मतं वने यास्यामि । उक्तं च—

“मित्रं व्यसनसम्प्राप्तं, स्वस्थानं परपौडितम् ।

धन्यास्ते ये न पश्यन्ति देवभङ्गं कुलचयम् ॥”

एवमभिधाय सर्वांस्तान् परित्यज्य स यूयाधिपौष्टव्यां
गतः ।

अथ तस्मिन् गतेऽथर्वसिखिचहनि स मेघो महानसे
प्रविष्टो यावत् सूपकारेण नान्यत् किञ्चित् समासादितमं
तावदर्हज्वलितकाष्ठेन ताड्यमानो जाण्वत्यमानशरीरः

मन्दायमानोऽथ कुत्सार्थं प्राच्यानधवर्त्तिभ्यां प्रविष्टः । त
 त्वमाचुर्यशुक्लायां चित्तो तम्ब प्रलुठतः सर्वथापि यत्र
 ज्वालाभूया ममुन्मिता यथा केचिदग्नाः स्फुटितमोचन
 पद्धत्वं गताः, केचिदग्नानि चोटयित्वा र्द्धदग्धगरी
 इत्येतच्च क्रीडायमाणा धावमानाः सर्वमपि जनघमू
 माकुलोचसुः ।

अत्रान्तरे राजा मविषादः शान्निहोत्रज्ञान् घैद्यानाञ्च
 प्रावाच—भोः, प्रोच्यतामिदमग्नानां कथिदाहोप
 शमनोपायः । तैऽपि शास्त्राच्च विश्लोक्य प्रोचुः—देव
 प्रोक्तमथ विषये भगवता शान्निहोत्रेण यत्—

“ कपोता मिदमा दोषो यद्विदाहममुद्भवः ।

अग्नानां नाशमभ्येति तमः धूर्त्वादये यथा ॥ ”

तत् क्रियतामेतच्चिकित्सितं द्वाक् यावदेते न दाहदोषो
 विनश्यति ।

भोऽपि तदाकर्ण्य समस्तवानरवधमादिष्टवान् । वि
 बभूवुः, सर्वेऽपि ते वानरा विविधामुष-नगुह-पाषाणादिभि
 र्ध्यापादिता इति ।

अथ भोऽपि वानरयूयपर्शं पुत्र-पौत्र-भ्रातृपुत्र-
 भागिनेयादिर्बन्धवं श्रुत्वा परं विषादमुपागतः । स
 त्वत्पादरक्षियो वनादनं पर्यटति, अचिन्तयच्च—कथमर्थं

इषापसदस्यावृथताकृत्येनापकृत्यं करिष्यामि ।

उक्तं च—

“मर्षयेद्वर्षणां योऽयं वंशजां परनिर्मिताम् ।

भयाद्वा यदि वा कामात् स प्रियः पुरुषाधमः ॥”

अथ तेन वृद्धवानरेण कुत्रचित् पिपासाकुलेन भ्रमता पद्मिनीखण्डमण्डितं सरः समासादितम् । तद् यावत् सूक्ष्मेक्षिकयावलोकयति तावदनगरमनुष्याणौ पदपङ्क्ति-
प्रवेगोऽस्ति, न निष्क्रमणम् । ततश्चित्तितम्—भूतमव
जलान्ते दुष्टयादौ च भाव्यम् । तत् पद्मिनोन्मत्तमादाय
दूरस्थोऽपि जलं पिबामि ।

तयासुष्ठिते तन्माध्याह्नाचसो निष्क्रम्य रत्नमालाविभूषित-
काण्डस्तमुवाच—भोः, अथ यः सलिले प्रवेगं करोति स
मे भक्ष्य इति । तस्मास्ति धूर्ततरस्वत्समोऽन्यो यत्
पानीयमनेन विधिना पिबसि, तत्सुष्टोऽहम्, प्रार्थयस्व
हृदयवाञ्छितम् ।

कपिराह—भोः, कियती ते भक्ष्यमग्निः ? स पाह—
यतःसहस्रायुतःसप्ताण्यपि जलप्रविष्टानि भक्षयामि,
वाद्यतः शृंगलोऽपि मां दूषयति ।

वानर पाह—अस्ति मे केनचिद् भूपतिना सहाय्यं
वरम्, यद्येनो रत्नमालां मे प्रयच्छसि तत् सपरिवारमपि
तं भूपतिं वाक्पथेन लोभयित्वाय वरसि प्रवेगयामि ।
सोऽपि श्रेयं वचनं श्रुत्वा रत्नमालां दत्त्वा प्राह—
भो मित्र, यत् सुसुचितं भवति तत् कर्तव्यम् इति ।

वानरोऽपि रक्षमानाविभूषितकण्ठी इक्ष्माणादेव
 र्वाभ्यसन् जनेर्दृष्टः पृष्टश्च भो ययय. भवानियत्नं कामं
 कुर्वन् विद्वन् + भवतीदृश्रक्षमाना कुर्वन् लब्धा, या दीप्ता
 सुखंमपि निरक्षरोति +

वानरः प्राह — अस्मि कुर्वन्निदरस्थे सुमतां मज्जत् मरो
 धनदनिर्घृतम् । तत्र सुखंश्चोदिते रविपारि यः कपिश्चि
 मज्जति स धनदप्रमादादोदृश्रक्षमानाविभूषितकण्ठी
 नि.नरति ।

अथ भूभुजा तदाकर्णं च वानरः समाहृतः, पृष्टश्च—
 भो यथाविष, किं चक्षमितत् ? रक्षमानामनायं मरोऽस्ति
 कादि । कपिराह—स्वामिन्, यय प्रत्यक्षतया मत्कण्ठ-
 स्थितया रक्षमानया प्रत्यक्षते । तद् यदि रक्षमासया
 प्रयोजने तत्रया भव कमपि प्रेषय येन दर्शयामि ।

तत् श्रुत्वा श्रुपतिराह—यथैवं तदहं मपरिजनः स्वय-
 मिच्छामि येन प्रभूया रक्षमानाः सम्यक्षन्ते । वानरः प्राह—
 एवं क्रियताम् ।

तदागुह्यते भूपतिना अह रक्षमानानोभिन सर्वं कलत्र-
 भूत्याः प्रस्थिताः । वानरोऽपि राज्ञा दोलाधिदुर्देन
 श्वोत्सङ्गं पारोपितः सुखेन प्रीतिपूर्वमानीयते ।

अथवा माध्विदमुच्यते—

“दृष्टो देवि नमस्तुभ्यं यया विज्ञान्विता अपि ।

अहस्त्येषु नियोज्यन्ते वराम्यन्ते दुर्गमेष्वपि ॥”

तथा च—

“रक्षति शतो महस्रं, महस्रो नचमोहते ।
 मत्ताधिपस्ताथा राज्यं, राज्यस्यः स्वर्गमोहते ॥
 जीर्यन्ते जीर्यतः केया, दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।
 जीर्यतपक्षुषो योमे, दन्तेजा तन्वायते ॥”

अथ तत् मतः ममामाद्य मानरः प्रत्युपसमये राजान-
 मुवाच—देव, अत्रार्थादिते श्रुत्यैऽवप्रविष्टानां सिद्धिर्भवति ।
 तत् सर्वोऽपि जन एकदेव प्रविशतु, त्वया पुनर्मया सह
 प्रवेष्टव्यं येन पूर्वदृष्टस्यानमामाद्य प्रभूतास्ते स्वमाणा
 दर्शयामि ।

अथ प्रविष्टास्ते लोकः सर्वे भविता राजनिन । अथ
 न्यु विगायमात्रेण राजा मानरमाह—भो मृषाधिप,
 किमिति विगायते सि जनः ?

तत् श्रुत्वा मानरः मन्त्रं वृचमावह्य राजानमुवाच—
 भो दुष्टमनस्ये, राजनेनाजाः ननिनश्रितेन भवितव्ये
 परिजनः ; भाविनं मया कुलस्यार्थं वेत्तम् । तद्
 ब्रह्मनाम् ; त्वं ज्ञामोति मत्वा नाथ प्रवेष्टिनः । अत्र च—

“हर्षे प्रतिक्रान्ति कुर्व्याद्विनिर्गते प्रतिक्रियितम् ।
 न तत्र दोषं यस्यासि दुष्टे दुष्टं समाधरेत् ॥”
 अत्र कुलस्यः हर्षः, मया पुनस्तत्र दत्तः ।

पञ्चतमम्

पथेतदाजस्य राजा कोपाविष्टः पदातिरेकाङ्गी
यथायातमार्गेण निष्क्रान्तः ।

अथ सखिन् भूपती गते राक्षसस्तप्तो जम्बाचिष्कम्प
मानन्दमिदमाह—

इतः शत्रुः, कृतं मित्रं, स्वमांसा न कारिता ।

नालेनाविबता तोयं भवता साधु वामर ॥

अतः साध्विदमुच्यते—

‘यो लोत्थात् कुरुते शत्रुं देवोदकमवेक्षते ।

विद्वन्नामवाप्नोति स यथा चन्द्रभूपतिः ॥’

अथ च —

“कस्तुरिणं गङ्गे मयस्थं, मयस्थो जलशोभने ;
जलान्निगमयन्तं गङ्गो, गङ्गयः स्वर्गोभोवने ॥
भोगंभो भोग्यंभः शीघ्रं, कृत्वा भोग्यंभः शीघ्रंभः ।
भोग्यंभः शीघ्रंभः शीघ्रं, शीघ्रंभः शीघ्रंभः ॥”

अथ तत् अथ मयाभायं वाचनः । अथममममं गङ्गाय
मृगय — देव, अत्राभादेव नर्यः जलविद्यानां भिन्नं भवति ।
तत् अत्राभादेव नमः शीघ्रंभः शीघ्रंभः, तत्रा मृगयंभः अथ
श्रीदेव भेद मृगयंभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः । अथममममं
श्रीदेवभः ।

अथ शीघ्रंभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः । अथ
श्रीदेव भिन्नंभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः । अथ
श्रीदेवभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः ।

तत् श्रुत्वा वाचनः शीघ्रंभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः ।
श्रीदेव शीघ्रंभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः । अथ
श्रीदेवभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः । अथ
श्रीदेवभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः शीघ्रंभः । अथ च —

“लते प्रतिष्ठति कुर्याद्विमिते प्रतिष्ठितम् ।

न तव दीर्घं पश्यामि दुष्टे दुष्टं ममाचरेत् ॥”

तत्त्वया मम कुलचयः लतः, मया पुनश्चाव इति ।

पथेतदाकर्ण्य राजा कीर्णविष्टः पदातिरेकाक्री
 यथायातमार्गेण निष्क्रान्तः ।
 सद्य तस्मिन् भूपतो गते राघवस्युतो जनाधिक्यम्
 आनन्दमिदमाह—

इतः गतः, एतं मित्रं, रघुमांसा न हारिता ।
 नास्मिन्निविष्टा तोयं भवता साधु चानरः ॥

सतः साधिदमुच्यते—

‘यो लोभ्यात् कुर्वते कर्णं विबोदकमवेचते ।
 विदुष्यन्नामवाप्नोति स यथा चन्द्रभूपतिः ॥’

हितोपदेशः

कङ्कणालुब्धपात्यकथा

दक्षिणारण्ये एको वृद्धधाम्नः स्नातः कुम्भस्तः कदाचित् सरस्वतीरे ध्रुते—भो भोः पात्याः, इदं सुवर्णकङ्कणं गृह्यताम् । ततो लोभाकण्ठेन केनचित् पात्येनालोचितम्—भाग्येमेतत् सम्भवति । किन्त्वस्मिन्नात्मसन्देहे प्रवृत्तिर्न विधेया । यतः—

अनिष्टादिदृष्टाभेऽपि न गतिर्जायते शुभा ।

यथास्ते विषसंसर्गाऽभूतं तदपि मृत्यवे ॥

किन्तु सर्वत्रार्थार्जने प्रवृत्तिः सन्देह एव । तथा चोक्तम्—

“न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ।

संशयं पुनरावृह्य यदि जीवति पश्यति ॥”

अविरूपयामि तावत् । प्रकाशं ध्रुते—कुत्र तत्र कङ्कणम् ? आधो हस्तं प्रसार्य दर्शयति ।

पात्रोऽवदत्—कथं मारात्मके स्वयि विश्वासः †

व्याघ्र उवाच—शृणु रे पात्र, मागेव यौवनदशायामसि-
दुवत्त धामम् । अनेक-गोमानुवाषां वधान्ते पुत्रा मृता
दारय , वंशहोमयाहम् । ततः केनचिद् धार्मिकेषा-
हमादिष्टः—दानधर्मैर्दिकं चरतु भवान् । तदुपदेशा-
दिदानीमहं छान्मोसो दाता उद्यो गमितनखदन्तो न
कथं विश्वासभूमिः † यतः—

इत्याध्ययनदानानि तपः सत्यं धृतिः क्षमा ।

अनीम इति मार्गोऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥

तत्र पूर्वचतुर्वर्गो दम्भार्थमपि सिध्यति ।

उत्तरसु चतुर्वर्गो महात्मन्येव तिष्ठति ॥

मम चेतावान् लोभविरहो येन स्वहस्ताक्षमपि सुवर्ण-
कण्ठं ययौ कक्षोविहातुमिच्छामि, तथापि व्याघ्रो मानुषं
खादतीति लोकापवादो दुर्निवारः । मया च धर्म-
शास्त्राण्यधीतानि । शृणु—

“ मरुसत्त्वा यथा हृष्टिः सुधार्ते भोजनं तथा ।

दक्षिणे दीयते दानं सफलं पाण्डुरजन्दन ॥

प्राणा यथात्मनोऽभोष्ट भूतानामपि ते तथा ।

आत्मीयस्येन भूतेषु दद्यात् कुर्वन्ति साधवः ॥ ”

त्वं चातीव दुर्गतस्त्रेण तत्तुभ्यं दातुं मयवोऽहम् ।
तथा चोक्तम्—

“दरिद्रान् भर कौन्तेय, मा प्रयच्छेऽहरे धनम् ।
व्याधितस्योपधं पथं नीरजस्य किमोपधैः ॥”

तदव सरसि स्नात्वा सुवर्णकङ्कणं गृह्णाथ ।

ततो यावदसौ तदवःप्रतीतो नोभात् सरः स्नातुं
प्रविशति तावन्महापद्मे निमग्नः पलायितुमक्षमः । पद्मे
पतितं दृष्ट्वा व्याघ्रोऽब्रुवत्—अहह ! महापद्मे पतितोऽसि,
अतस्त्वामहमुत्थापयामि । इत्युक्त्वा श्वनेः श्वनेरुपगम्य
तेन व्याघ्रेण धृतः स पाव्योऽचिन्तयत्—

न धर्मशस्त्रं पठतोति कारणं

न चापि वेदाध्ययने दुरात्मनः ।

स्वभावं एवात्र तयातिरिच्यते

यथा प्रकृत्या मधुरं गवां पयः ॥

तन्मया भद्रं न कर्तुं यदत्र मारात्मके विस्वासः कृतः । तथा
शुभम्—

“नदीनां मस्तपापीनां मखिनां गृह्णितां तथा ।

विश्वासो नैव कर्त्तव्यः स्योषु राजकुलेषु च ॥”

यत् —

कुलाचार जनाचारैरनिष्टम्, प्रतापवान् ।

धार्मिका, नास्तिकजन स व्याप्ता गृह्यते भूमि ॥

अथारम्भः पश्य—

राजान प्रथमं विन्दन्, तनी भाषा, तनी प्रसम् ।

राजान्प्रसन्ति लोके, स्थितं कुली भाषा, कुली प्रसम् ॥

अथारम्भः

पञ्चमः इव भूतानामाधारः पृथिव्यायति ।

विक्रमे, वि वि पञ्चमः ज्ञायते न तु भूताना ।

तद् यथा ज्ञानं न ज्ञायते, तथा ज्ञानं सत्यं भाग्यमानं
देवेन इत्यङ्गीकार्यं वर्तते ।

तनी, धीरा राजानां भाषा कः रचितः न कः पुरा न दत्तः ।
वर्जना धारणं अष्टाष्ट निमित्तम् । वर्धनायाम् - मया
नृणां । क्रियमाणं विधायम् । अष्टाष्ट निर्वर्तनी, इमं
परायणं पश्य । नृणामेव विद्वद्भाषाम् - देवः । मया
पुष्ट्याये वर्धना दत्तानिष्ठ, पञ्चदशस्य वर्धनि तया
विशेषः ज्ञानस्तथा वर्धनेन, तथा नृणां

‘यदा मन्त्रो वर्धना वर्धयामि वर्धयामि ।

यदा मन्त्रो वर्धना वर्धयामि वर्धयामि ॥’

गुणस्य दोषत्वम्

अक्षि पाराचक्षो कर्पूरपटो नाम रजकः । स
 पैकदा निर्भरं मसुमः, तदनन्तरं द्रव्याणि वर्तते
 तद्गच्छे चोद प्रविष्टः । तस्य प्रादुर्भावे गर्दभो यद्विस्मयति,
 कुङ्कुरोपविष्टः । तं चोरमवन्नीक्ष्य गर्दभः श्रान्तमाह—
 सखि ! भवतस्मात्तदयं व्यापादः, तत् किमिति त्वत्तुष्टेः
 यद्दं कृत्वा स्वामिने न आगरयामि ?

कुङ्कुरो मूले—भद्र ! मम नियोगस्य चर्चो त्वया न
 कर्तव्यः, त्वमेव जानामि यथाहमस्य गृह्यरक्षो करोमि,
 ततोऽयं चिराच्चिर्भ्रष्टो समोपयोगं न जानाति, तेषां धुना
 समाहारदानेऽपि मन्दादयः ; किन्तु विधुरदयम् स्वामिनी-
 ऽनुजोविषु मन्दादयः भवन्ति ।

गर्दभो मूले—शृणु र चर्चर ।

याचते कार्यकाले यः
 स किंश्रुत्यः, स किंसुदृत् ।

कुङ्कुरो मूले—

यो न सन्भावयेद् श्रुत्यान्
 कार्यकाले स किंश्रुः ॥

ततो गर्दभः सकोपमाह—अतः । व्यापार्यादयम्,

स्यामिकायेंपिशां करोषि , भवतु, यथा स्वामो जागर्ति
तथा मया कर्तव्यम् , यतः—

पूठतः भिषयेदङ्गे, अङ्गरेण दृताग्नम् ।

स्यामिन् सर्वभावेन, परलोकमभायशा ॥

इत्युक्त्वा मोक्षोव चोत्कारं कृतवान् ।

ततः स रजकम्तेन चोत्कारेण पशुहो निद्राविमर्द-
कोपादुत्थाय गर्दभे जगुर्देन ताडयामास, ततम्तेन ताडनेन
गर्दभः प्रसृत्वं गतः ।

प्रभोरादरः

अष्टयुत्तरापथे चर्वदशिखरनान्वि पवते दुर्दांस्ती नाम
महाविक्रमः सिंहः, तस्य पर्वतकन्दरमधिमयानस्य केसरायं
सूयिकः कथित् प्रत्यहं क्षिणत्ति । स सिंहः केसरायं लुप्तं
बुद्धा कुपितः, विवरान्तर्गतं सूयिकमलभमानोऽधिनयत्—
किं विधेयमत्र ? भवतु, एवं श्रूयते—

“सुद्रमलुर्भवेद् यसु विक्रमाचेव लभ्यते ।

तमाहते पुरस्कार्यः सहस्रस्तस्य सेनिकः ॥”

तेन ग्रामं गत्वा दधिकर्षणनामा विद्यालो

सन्ताप्य प्रयत्नादानीय स्वकन्दरे स्थापितः ।

तत्तदाह्वयान्प्रविक्री बहिर्न निःसरति, तेनाग्रे भिद्ये
इत्यतस्तेभ्यः सुखं स्वपिति; भूयिकशब्दं यदा यदा
ब्रूयतीति तदा तदा तं विद्वान् भाषाह्वयार्जनं भविष्ये
संवरयति ।

एतेकदा न भूयिकः सुधार्यादितो बहिः संवत्सरेण
आश्रयेण प्राप्तो व्यापारितः क्वदित्य । एतन्मार्गं न
भिद्ये यदा कदाचिदपि भूयिकशब्दं न शृणुय,
ततोपयोगाभावात् तस्य विद्वानभ्याहारार्जनं सन्दादरी
बभूव ।

‘निरपेक्षो न कर्तव्यो ध्यायेः भ्यामो कदाचन ।

निरपेक्षं ग्रामं कृत्वा धाम्यः स्याद् दधिकर्षकम् ॥’

शुद्धिबलम्

‘कदाचित् हि कष्टकर्म न तत्कर्म यथाकर्मिः ।

कावदा कर्मकर्मिणो न कष्टकर्मिणो निवर्तितः ॥’

अहिर्बलतो वादकदम्भतो निवर्तितः, ततोवाप्य
मन्त्रोद्गाहवर्तिनः कष्टकर्मिणो निवर्तितः ।

पुनर्गर्भवती वायसी वायसमाह—स्वामिन् ! त्वज्यतामयं
तरुः, अत्र यावत् कृण्वसर्पस्तावदावयोः सन्ततिः
कदाचिदपि न जीविष्यति ; यतः—

दुष्टा भार्या, शठं मित्रं, मृत्युसोत्तरदायकः ।

ससर्पे च गृहे वासो, मृत्युरेव न संशयः ॥

वायसी ब्रूते—प्रिये ! न मेतश्चम् ; वारं वारं मयैतस्य
महापराधः सोढः, इदानीं पुनर्न चिन्तय्यः । वायस्याह—
कथमेतन् वलवता कृण्वसर्पेण चार्द्धं भवान् विप्रहीतुं
समर्थः स्यात् ? वायसी ब्रूते—फलमनया चिन्तया ;
यतः—

‘दुष्टिर्यस्य वलं तस्य, निर्धनेस्तु कुतो वलम् ?

पश्य सिंहो मदोन्मत्तः शयनेन निपातितः ॥’

वायस्याह—कथमेतत् ? वायसः कथयति :—

‘अस्ति मन्दरनाम्नि पर्वत दुर्दासो नाम सिंहः, स
च सर्वदा पशूनां वर्धं विदधान एवास्ते । ततः सर्वे
पशुभिर्मिलित्वा स सिंहो विप्रमः—देव ! किमर्थे
सर्वपशुवधः क्रियते ? यदि प्रसादो भवति, ततो वयमेव
भवदाहारायं प्रत्यहमेकैकं पशुमुपलोकयामः । सिंहो-
नोक्तम्—यद्येतदभिमतं भवताम्, तर्हि भवतु तत् ।
ततः प्रभृति प्रत्यहमेकैकं पशुमुपलब्धितं भक्षयन्नास्ते ।

यद्य कदाचित् कस्यापि हृद-ग्रन्थकस्य वारः ममायात ,
ततः सोऽचिन्तयत्—

यासहस्रोर्विनीतिसु क्रियते जीविताश्रया ।

पञ्चत्वं चेद् गमिष्यामि किं भिन्दानुनयेन ॥ १

तत्कण्ठं मन्दमुपगच्छामि । ततः भिन्दाऽपि सधापीदितः
क्रोधात् तमुवाच—कुतश्च विमम्यादागतोऽसि ?

ग्रन्थकोऽब्रवीत्—देव ! माहमपराधः ; आगच्छन्
पथि भिन्दाक्षरेण बन्धाद्भूतः, तस्यापे पुनरागमनाय शपथं
कृत्वा, स्वामिने निवेदयितुमवागतोऽस्मि । भिन्दाः
मकोपमाह—मत्वरं गत्वा दम्यं न कामी दुरात्मा
तिष्ठति ।

ततः ग्रन्थकस्यं गृहीत्वा गभोर-कूपमसीदं गतः—
अत्रागत्य स्वयमेव पाठ्यतु स्वामीत्युक्त्वा, तस्मिन् कूपजने
तस्यैव भिन्दास्य प्रतिबिम्बं दृश्येतवान् ; ततोऽभो
क्रोधाध्वातो दर्पात्तस्योपर्याज्जानं निक्षिप्य पञ्चत्वं गतः ।

अतोऽहं ब्रवीमि—बुद्धिर्यस्य हस्यादि ।

वायप्याह—शुभं मया ; सन्ध्यां यदाकर्त्तव्यं बुद्धिः ।
वायभोऽब्रवीत्—प्रिये ! अत्रागच्छे अस्मि राजदुष्टः, इत्यह-
मागत्य ध्याति, ध्यानमसये तदुत्थायतामि तौर्देहिना-
निहितं कनकसूत्रं यदा धृतवान् यदा यस्मिन् कोटो
धारयिष्यति ।

ततः स्वामिवचनात् सा तत्रैव प्रवृत्ता । यतत् सर्वं श्रुत्वा
ममुद्रेषापि तच्छुद्धिद्यागार्थिना तदण्डान्यपहृतानि ।

ततश्च टिडिभो ग्रीकार्ता भर्तागमाह—माय ।
कष्टमापतितम्, चण्डानि मे नष्टानि । टिडिभोऽवदत्—
प्रिये । सा भैयोः ; इत्युक्त्वा पक्षिणां मीनान् कृत्वा
पक्षिणामिनो गहङ्गम् समीपं गतः । तत्र गत्वा तेन
निजाण्डानां विनायकया निवेदिता ।

ततो गहङ्गता तदचनमाकर्ण्य प्रभुर्भगवान् नारायणः
सृष्टि-स्थिति-प्रलय-हितुर्विभक्तः, स समुद्रमण्डदामाया-
दिदेव । ततो भगवदाद्यां मोनो निधाय समुद्रस्यान्यण्डानि
समर्पितवान् ।

वक्र-राजहंसकथा

अस्ति कर्णहरीषी वृद्धकैलनामधेयं वट, तत्र हिरण्य-
गर्भो नाम राजहंसः प्रतिवसति । स च सर्वेर्षेणहर-
पक्षिभिर्मिलित्वा पक्षिराज्येऽभिषिक्तः । यतः—

यदि न आचरयतिः कण्डू-मेता ततः प्रजा ।

वक्रचंधारा जलधौ विवृतेनैव जोरिव ॥

अथा च—

प्रजां संवदति वृषः, सा वर्धयति दारिद्र्यम् ।

वर्धनाद्रुचर्षं वेदसादभाषि भद्रमयम् ॥

विपरीतं फलम्

अस्ति नर्मदातीरे पर्वतोपत्यकायां विद्यालः शालासो-
तकः, तत्र निर्मितमोड़कोटं पक्षिणः सुखेन निवसन्ति ।
अथैकदा वर्षासु नीलपट्टमैरिव जलधर-पट्टमैराहते नभ-
सुनि धारासारमन्दतो हृष्टिर्बभूव ।

ततो वानरास्तदन्तर्निवसितान् श्रोतारान् कम्प-
मानानवलोक्य लपया पक्षिमिश्रकम्—भो भो वानराः ।
शृणुत—

अस्माभिर्निर्मिता मोड़कचुमावाहतस्तुचेः ।

इमावादादि संयुक्ता मृगं क्रिमवमोदय ।

तन् श्रुत्वा वानरैर्जातामर्षेरानोचितम्—एवो !
निवसि-मोड़कमर्भवस्थिताः सुखिनः पक्षिणोऽप्यान् निन्दन्ति,
तद् भवतु तावद् वृष्टेदपममः । अनन्तरं शाले पानीय-
वर्धं निर्वाणरक्षुत्तमावृष्टं नये मोड़क भग्नाः, तेषां
पक्षिणामप्यानि चापःपातितानि ।

उक्तम्—

‘विद्यानेवोपदेष्टव्यो नाविद्योऽपि कदाचन ।

वानरानुपदिश्याथ शानभरहा यदुः खराः ॥’

एकदामो राजहंस, सुविस्तारकमस्यगद मुग्धाधन
परिवार-परिवृतमिति । तत्र कुनचिदमादागन्तुं
मुणो नाम वक्रः वनस्योपविष्टः । गच्छामास
देशान्तरादागतोऽमि, वात्सो जयय ।

म श्रुते—देव, अस्ति महता वात्सो । नामास्याग
काम एव सत्वरमागतोऽहम् । श्रूयताम्

अस्ति जम्बुद्वीपे विन्ध्यो नाम गिरिः, तत्र चित्रशर्णा
नाम मयूरः पक्षिराजो निवसति । तस्यानुचरेष्वग्नि-
पक्षिभिरहं दन्धारस्थमध्य चरचवस्रोक्तिः, पृष्टम्—
कस्वम् ? कुतः समागतोऽमि ? तदा मयोक्तम्—
कर्पूरद्वीपस्य राजघक्रवर्त्तिनो हिरण्यगर्भस्य राजहंस-
स्यानुचरोऽहम्, कौतुकाद्देशान्तरं द्रुमागतोऽस्मि ।
एतच्छ्रुत्वा पक्षिभिरक्तम्—अनयोदेश्योः को देशो भद्रतरो
राजा च ? मयोक्तम्—पाः ! किमेवमुच्यते ?
महदन्तरम् । यतः कर्पूरद्वीपः स्वर्ग एव, राजहंसस्य
द्वितीयः स्वर्गपतिः । अत्र मरुस्थले पतिता यूयं किं
कुर्वथ ? आगच्छताम् आदेश्यो गम्यताम् । ततोऽप्यहचन-
माकर्ण्य सर्वे सकोपा बभूवुः । तथा चोक्तम्—

‘पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ।

उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये ॥’

विपरीतं फलम्

यदि नर्मदातीरे धर्मतोषणकायां विद्यायां शास्त्रज्ञा-
नसः, तत्र निर्मितनीङ्गकोष्ठे पश्चिमं सुखेन निवसन्ति,
पठेज्जडा वपांसु नीमपट्टभैरविष कणधर-पट्टभैरावृतं काम-
स्तले धारासारमैवतो हृष्टिर्वभूव ।

ततो वामरोषादसन्नेष्वस्थितान् शीतार्तान् कम्प-
मानानवनीक्य कृपया पश्चिभिश्चकम्--भी भी वामरा !
वृणुत--

अस्माभिर्निर्मिता नीङ्गायकुमाशाङ्कनरुचिः ।

इत्यपादादि मंयुक्ता दुर्यं तिमिरसीदथ ।

तत् श्रुत्वा वामरोर्जातामवेरानोचितम्--अहो !
निर्वीत-नीङ्गमर्भाषस्थिताः सुखिनः पश्चिमाश्रयान् निन्दन्ति,
तद् भवतु तावद् दृष्टेऽप्यस्य । अन्तरं दानं दानीय-
यं निर्वाणरत्नमादध सर्वे नीङ्गा भव्याः, तेषां
पश्चिमाश्रयानि चाधःपातितानि ।

ततश्च--

‘विद्यामिवोपदेष्टव्यी ज्ञानविद्यां तु कदाचन ।

वामरानुपदेष्टव्यं कान्तधरा ददुः खराः ॥’

अपायचिन्ताप्रयोजनम्

अस्मि मगधदेशे कुक्षोत्पन्नाभिधानं भरतः ; तत्र विगतं
मद्वट-विकटनामानो हंसो निवसतः, तयोर्मित्रं कम्पुषी-
नामा कर्मण्य प्रतिवसति । अथेकदा धीवरैरागच्छ
तलोक्तम्, यदत्राद्याभिरच्योयित्वा ; आतर्मन्त्रकर्मदयो
व्यापादयितव्याः ।

तदाकर्ण्य कूर्मो हंसावाह-सुहृदोः । शुभोऽयं
धीवरैरागच्छः ? अथुना किं मया कर्तव्यम् ? हंसा-
वाहतुः—छायतां पुनस्तावत्, यथाह यदुचितं तत्
कर्तव्यम् । कूर्मो ब्रूते—मेवम्, यतो दृष्टव्यतिकरोऽहमत्र ;
तथा धीकम्—

‘अनागतविधाता च ब्रह्मत्यजमतिस्तथा ।

हावेतो सुप्तमिधेने, यद्विष्णो विनश्यति ॥’

तावाहतुः—कथमेतत् ? कूर्मः कथयति :—

‘पुरितमिधेने भरमि, एवंविधेभ्यो धीवरैरुपस्थिते
मन्त्रव्यवस्थानोचितम् । तत्रानागतविधाता नामैवो मन्त्रः,
मेवोक्तम्—अहं तावज्जन्माययाभारं गच्छामि ; एतद्वा
म कदातरं गतः । अपरिण्य ब्रह्मत्यजमतिनाम्ना मन्त्रेणा-
भिहितम्—अविच्छेद्यं ब्रह्मणाभावात् कुत्र मया

तस्मात्तस्य तदुत्पत्तिं ज्ञायते । तस्मात्तदुत्पत्तिं ज्ञायते । ततो
यदुत्पत्तिं ज्ञायते

यद्यथा 'ननु' इति । तदुत्पत्तिं ज्ञायते ।

इति 'ननु' इति । तदुत्पत्तिं ज्ञायते ।

तस्य प्राप्त्यापि न । तदुत्पत्तिं ज्ञायते । ततो
मन्त्रायै स्थितं ततो ज्ञानादुत्पत्तिं ज्ञायते । ततो
मोक्षं प्रविष्टं । यदुत्पत्तिं ज्ञायते । ततो

यतोऽपि यतोऽपि यतोऽपि यतोऽपि । ततो
यथाक्रमेण ज्ञेयं प्राप्नोति तदुत्पत्तिं ज्ञायते ।

इति वाच्यतुः—जनाश्रयास्तत्र प्राप्तं ननु ज्ञेयं स्थितं
ननु ततो को विधिः ? इति वाच्यतुः—यथाच भवति
सहाकाशवर्त्तना यामि, स उपायो विधायताम् । इति
युतः—कथमुपायः सम्भवति ? कच्छुपो वदति—युताभ्यां
चक्षुष्यं काष्ठखण्डमेकं मया सुखेनावस्थितम्, यतो
भवतोः पक्ष्मलेन मयापि सुखेन गन्तव्यम् । इति युतः—
सम्भवत्येव उपायः, किन्तु

‘उपायं चिन्तयन् प्राप्नुस्व उपायमपि चिन्तयेत् ।

पश्यतो वकस्त्वस्य भक्त्यैर्भविताः सुताः ॥’

इति वाच्यतुः—कथमेतत् ? इति वाच्यतुः—

‘भक्त्युत्तरापथे गृध्रकूटो नाम पर्वतः ; तत्रैव रैवातोरे
न्ययोधपादपे वका निवसन्ति, तस्य यदुत्पत्तिं ज्ञायते
सर्वस्तिष्ठति, स च वकानां वाचापत्न्यानि खादति ।

सुबुद्धिनामा काको मृगस्य चिरमितं निवसति । तो दृष्ट्वा
काकोऽवदत्—मखे मृग ! कोऽयं द्वितीयः ? मृगो ब्रूते—
लभ्युकोऽयमखस्यमिच्छामगतः ।

काको ब्रूते—मित्र ! अकस्मादागन्तुना सह मैत्रो न
युक्ता, तव मद्रमाचरितम् ; तथा चोक्तम्—

image ^{Character} 'अज्ञातकुलमूलस्य वासो देवो न कस्यचित् ।
मार्जारस्य हि दोषेषु हतो यद्वो अरज्यः ।'

तादाहतुः—कथमेतत् ? काकः कथयति :—

'अस्मि भागीरथीतीरे यद्वज्रकूटनाम्नि पर्वते महान्
पर्वटोदृष्टः, तस्य कोटरे देवदुर्विपाकाद् गतितनू^{to land}विनयनो
जरात्रवो नाम गृध्रः^{gubhu} प्रतिवसति । अयं लपन्ती तज्जीवनाय
तदृषवाग्निः पक्षिणः स्वाहारात् विचित्रं किञ्चिदुद्यत्य
ददति, तन्नाभो जीवति, शवकरणां च करोति ।

अथ कदाचिद् दीर्घकर्चनामा मार्जारः पक्षिणावकान्
भक्षितुं तन्नागतः, ततस्तमायान्तां दृष्ट्वा

image 'कोजराजः कृतः ; तत् श्रुत्वा
कोऽयमायति ? दीर्घकर्चो
हा हतोऽग्निः ; अथवा—

अथवा भोतय्य
तु भयं बोध्य
गुच्छ

भवतु, विद्यासमुत्पाद्याय समीपमुपगच्छामि : इत्या-
लोचोपयन्त्याश्रयोत्—चार्यः । स्वामभिवन्दे ।

गृध्रोऽवदत्—कस्यम् ? सोऽवदत्—भार्जारोऽहम् ।

गृध्रो ब्रूते—दूरमवसर, न चेदन्तथ्योऽसि मया ।

भार्जारोऽवदत्—भूयतां तावन्नम वचनम्, ततो यद्यहं

वध्यस्तदा वक्तव्यः ; यतः—

जातिमात्रेण किं कथिद्वन्यते पूज्यते कचिन् ?

व्यवहारं परिज्ञाय वध्यः पूज्योऽप्यवा भवेत् ।

गृध्रो ब्रूते—ब्रूहि किमर्थमागतोऽसि ? सोऽवदत्—

अहमत्र गङ्गातीरे निवृत्तायो निरामिषायो मन्त्रार्थेण

चान्द्रायण-व्रतमाचरन्तिष्ठामि । यूयं धर्मज्ञावरताः प्रेम-

विद्यासमभूमय इति पक्षिणः सर्वे सर्वदा समाधे प्रभुवन्ति,

अतो भवद्गो विद्यावयोद्भवेभ्यो धर्मे श्रोतुमिहागतः ।

भवन्तथैतादृशा धर्मज्ञा यन्ममतिथिं वन्तुमुच्यताः ।

गृहस्थधर्मशेषः—

परावप्यचितं कार्यमातिथ्यं गृहमागते ।

हेतुः पार्श्वगतां दायी नोपमंहरति हुमः ।

किञ्च, यद्यर्थ नास्ति, तदा सुमीतेनापि वचसा तावदतिथिः

पूज्यः ;

यचानि, भूमिददकं, वाक् चतुर्थो च सुहृताः । गृहं = वाट

एतामपि सती गीद्वे नोक्त्रिष्यन्ते कदाचन ।

उचिद्विद्वत् = venting

गृध्रोऽवटन -- माजारा हि मामकचयौ भवन्ति पक्षि
यावकायाश्च निवर्तन्ति तेनेव ब्रवामे । माजाराऽप्येव
श्रुत्वा, भूमिं स्पृष्ट्वा कणोः मृगसि पुनः च - मयी
धर्मशास्त्रा श्रुत्वा ब्रह्मणोऽपि टकः च - शब्दात्पुनः
सम्यक्प्रसिद्धम्, यत्र परस्परं विवदमात्रं न भवति प्रमाण-
शास्त्राणां सदिमा परमाः । स इत्येव कथञ्चन

मवेहिमानि कृत्वा ये नरा मरमज्जयन्ते
मवेष्ट्याश्रयभूताश्च ते नरा स्वर्गागमिनः ।

एवं विद्यास्य स माजारास्तत्कारणं मृग नरा
दिनेषु गच्छन्तः पक्षिणाः कृतं कर्म तां प्रमाण । एवञ्च
खादन्ति । अथ येनामप्यनन्तरं शास्त्रे न च प्रमाण
विशेषाद्विहितस्ततो जिज्ञासा समाख्या । विज्ञाः
माजारा कोटगावि ह्येव बहिः उपस्थित एवात
पक्षिभिः रितमस्ततो निरुपशब्दिस्तत्र तत्कारणं गावका
स्थानि प्राप्तानि, चनन्तः चनिजे जगद्भवनाम्ना क
मायका खादिता इति निश्चितं, मिमित्वा ते प्रमाण
स गृध्रो व्यापादिनः ।

यतोऽहं ब्रवामि अज्ञातकुमराणामप्य इत्यादि ।

इत्याजर्ह्यं स जम्बूक मकोपमाह मृगस्य प्रथम
दरिद्रदिने भवानप्यज्ञातकुमराणाम् एवामात्, तत् कथं
भवता महेतस्य अज्ञानमुत्तिवत्तरोत्तरं वर्धते ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अयं निजः परो वेति गणना मधुचेतसाम् ।

चत्वारिंशत्तिनां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥

यथा चायं शुभो मम वन्धुस्तथा भवानपि । शुभोऽयं वात्
—किमनेनोत्तरेण ? अकमेरु विद्युन्मासाधेः सुषमनु-
भवतिः स्वीयताम् । काकेनोक्तम्—एवमसु ।

यद्य भातः सर्वे यथाभिमतदेहे गताः । एकदा
—^{२५५५}निभृतं शुभासो भूते—सखे शुभ । एतन्निवेद्य वनेऽदेये
ग्रह्यपूजे चैवमस्ति, तदहं त्वां तव नीत्वा दर्शयामि ।
तथा कृते मतिः, शुभः प्रत्यहं तत्र गत्वा ग्रह्यं पादति,
सतो दिनकृतिपथेन चैवपतिना तद् इहा पायास्तत्र
योजिताः । एतन्मरं पुनरागतो शुभस्तत्र चरन् पाये-
र्बहोऽविस्तयत्—को मामिनः कामपायादिव व्याध-
पायात् भातं मिवादन्यः समर्थः ?

एतन्मरं स जम्बूकस्तथागन्धोपस्थितोऽविस्तयत्—
फलितस्तावदव्याजं कपटं प्रवन्धः, मनोरथसिद्धिरपि
काहुत्याये भविष्यति । यत एतस्मिन्कृत्यमानस्य मांसा-
द्यगन्धुलितानि चस्यीति मयावश्यं भातयामि । स च
शुभस्तं इदोऽप्राप्तितो भूते—सखे । दिग्भिः तावद्वयं वन्धनम्,
—सत्वरं ^{१५६५५}पायस्य माम् ; यतः—

सकवे, ^{A. २५५५५५}यसने चैव, दुर्मिचे, राष्ट्रविप्लवे ।

राजद्वारे, मयाने च यस्तिष्ठति स मायकः ।

रात्रि = ५१५५५ ३१५५५ = ५१५५५

मयक = ५१५५५

इत्यङ्गा मृगे बभ्रुभाक्षोचयित्वा धामान् संवरितं कृतयमो
 बभूव । ततः किंरूपेऽन्तरिते क्षेत्रपते स शृगः काकस्थ
 शब्दं श्रुत्वा भयभ्रमः समुत्थाय पलायितः, तमुद्दिश्य
 तेन क्षेत्रपतिना प्रकोपात् क्षिप्तेन मयुङ्गेन मृगालो
 व्यापादितः ।

कुलीर Grabe

प्रियवाटो शत्रुः

अस्ति मातृवद्विषये पप्रगर्भाभिधाने सरः, तत्रैको
 हृदयकः सामर्थ्यहीनमुद्दिग्गमिवात्मानं दर्शयित्वा स्थितिः ।
 न च केनचित् कुलीरेण दूरादेव दृष्टः—किमिति
 भवानब्राह्मण-परिहारेण तिष्ठति ?

वक्ष्येभोक्तम्—मत्स्या सम जीवनहेतवः, मत्स्याद्यावा-
 वश्यमिव कैवर्तैर्ध्यापदयितव्या इति नगरोपान्तं मया
 कैवर्तलाप आकर्षितः ; तदव वर्तनाभावादेवाध्वरस-
 मुपस्थितमिति ज्ञात्वा आहारेऽप्यनादरः कृतः ।

ततः सर्वेभ्यश्चैरालोचितम्—इह समर्थे तावदुप-
 कारक एवायमुपसर्च्यतेऽध्यात्मम्, तदयमिव यथाकर्तव्यं
 पृच्छताम् । अथ मत्स्या जत्रुः—भो वक्ता ! कोऽध्यात्मं
 रक्षणीपायः ?

et

असूयकः पाशं मुहुर्मद्विमोक्ष्याविस्तयन्—हृदयमन-
बहोऽस्ति तावदयं मृगः, मृते च—सखे ! सायुनिर्मिता
एते पाशाः, तदप्य ^{Canal} भक्षकवारि कयमेतान् दत्तोः स्मरामि ?
मित्र ! नान्यथा मन्तव्यम्, प्रभाते यत् त्वया वक्तव्यं तत्
कर्तव्यमिति ॥

अनन्तरं स काकः ^{in the evening} प्रदोषकाले मृगमनागतमवलोक्य
इतस्ततोऽन्विष्यस्तथाविधं हृदोवाच—सखे ! किमेतत् ?
मृगेषोक्तम्—^{rejoice} चर्षधीरित-सुहृदाक्यस्य फलमेतत् । काको
मृते—स ^{lost} वधकः कास्ते ? मृगेषोक्तम्—मन्त्रामार्थी
तिष्ठत्यत्रैव । काको मृते—मित्र ! उक्तमेव मया पूर्वम् ।
ततः काको दीर्घं निश्नस्याह—परे वधक ! किं त्वया
पापकर्मणा कृतम् !

॥ उपकारिणि विश्वे शुद्धमतौ यः समाचरति पापम् ।
तं जनमसत्यसन्धं भगवति वसुधे । कथं वदसि ?

अथ प्रभाते चैत्रपतिर्नगुडहस्तस्तं प्रदेशमागच्छन्
काकेनावलोकितः । तमावलोक्य काकेनोक्तम्—सखे मृग !
त्वमात्मानं मृतवत् समुद्ध्य, वातेनोदरं पूरयित्वा, पादान्
स्तब्धीकृत्य तिष्ठ, यदाहं शब्दं करोमि, तदा त्वं सत्वरमुत्थाय
पलायिष्यसे । मृगस्तथैव काकवचनेन स्थितः ।

ततः चैत्रपतिना हर्षोत्प्लुतलोचनेन तथाविधो मृग
आलोकितः, आलोक्य चासौ—पाः ! स्वयं मृतोऽसि

गुड = G. Cudgel

इत्यत्रा मृगं बभूवाभ्योचयित्वा पाशान् संवरितं जलयमो
बभूव । ततः किंरूपेणरिते चेतपतो स मृगः काकस्य
ग्रन्थं श्रुत्वा भसभूमः समुत्थाय पलायितः, तमुद्दिश्य
तेन चेतपतिना प्रकीपात् चित्तेन भगुक्तेन मृगालो
प्यापादितः ।

...यवादो शत्रुः

यस्य मातृवविषये पद्मर्भाभिधानं च, तत्रैको
हृदयकः सामर्थ्यहीनमुद्दिग्गमिवाकामं दर्शयित्वा स्थितिः ।
स च केनचिन् कुनीरेण दूरादेव पृष्टः—किमिति
भयानवाहार-परिहारेण तिष्ठति ?

वकीनीतम्—मत्स्या मम जीवनहेतवः, मत्स्याद्यावा-
वयमेव कैवर्तार्थापादयितव्या इति नगरीपान्ते मया
कैवर्तानां च आकर्षितः ; तदत्र वर्तनाभावादेवाज्ज्वरस्य-
सुपस्थितमिति ज्ञात्वा आहारिभ्यनादहः ज्ञतः ।

ततः सर्वेभ्योराशोचितम्—एव समये तावदुप-
कारक एवायमुपलक्ष्यतेऽप्याकम्, तदयमेव यथाकर्तव्यं
पृच्छताम् । यव मत्स्यां जनुः—भो वक्ता ! कोऽप्याकं
रक्षणीपायः ?

वक्तो ब्रूते—यस्मिन् रक्षणीपायो जलाशयान्तराश्रयणम्.
तत्राहमेकैकशो युष्मान् नयामि । मत्स्यैरपि भयादुक्तम्—
एवमन्तु ।

ततोऽसौ दृष्टवकस्तान् मत्स्थानेकैकशो नीत्वा,
कस्मिंश्चिद्देशे खादित्वा, पुनरागत्य वदति—ते मया
जलाशयान्तरे स्थापिताः । *अकीर्त्त = scattered*

अनन्तरं कुलीरस्तमुवाच—भो वक ! मामपि
तत्र नय । ततो वक्तोऽप्यपूर्व-कुलीरमांसार्यो सादरं तं
नीत्वा स्थले धृतवान् । *नय = अर्च + अर्च*

कुलीरोऽपि मत्स्य-^{मत्स्य}कण्टकाकोषौ भूमिं दृष्ट्वाचिन्तयत्—
हा इतोऽस्मि मन्दभाष्यः । भवतु, इदानीं समयोचितं
व्यवहरामि । इत्यालीप्त्य स कुलीरस्तस्य वक्त्रस्य घोषां
विच्छेद, स वक्त्रं पञ्चत्वं गतः ।

The abundance

Castles

(air) शून्ये सोधनिर्माणम्

यस्मिन् देवोकोटनाम्नि नगरे देवगर्भा नाम ब्राह्मणः,
तेन महाविपुल-मंकास्था ^{have barely} सप्तपुष्पगणः प्राप्तः । ततस्त-
मादायासो भाण्डपूर्व-कुम्भकार-मण्डपिकायां ^{in the shop} रोद्रेणा-
कुलितः सुतः । *Sum*

day of the month of Chaitra.

ततः सत्सुरक्षायै इत्यो ^{Cudgel} दण्डमादायाचितयम्—
यदाहमिमे सत्सुरक्षायं विक्रीय दण्ड कपटैकान् प्राप्नोमि,
तदावेव मेः कपटैकैर्घट-शरावादिकमुपकीय चनेकधाहृष्टे-
स्वार्धनेः पुनः पुनः पुनश्चान्नादिकमुपकीय विक्रीय वाणिज्यं
कृत्वा, सत्सुरक्षायक-धनान्यत्पाय, विवाहचतुष्टयं
करिष्यामि ; तदनन्तरं सत्सुरक्षायैः सद्योगे यदाभ्योऽभ्यं
इत्थं करिष्यामि, तदाहं कोपाकुलता सगुणेन साक्षयि-
ष्यामि ।

इत्यभिधाय तेन भगुङ्कः ^{Hiaw} चिमः, तेन सत्सुरक्षायचूर्णितः,
भाण्डानि च बहूनि भस्मानि । ततो भस्मभाण्डयवणादा-
गत्य कुम्भजारेण गले हस्तं दत्त्वा ब्राह्मणक्षिरस्कृतो
मण्डपाद् बहिष्कृतय ।

^{Agitation}
गम्य ॥ मित्रसंभो मित्रभेदश्च

अस्ति दक्षिणापथे सुवर्णवती नाम नगरो, तत्र
वर्धमानो नाम बलिब्रह्मभक्तः प्रतिवसति । तस्य प्रभुते-
ऽपि ^{parties} वित्ते पुनरर्थहृष्टिः करणीयेति अतिर्विभूय, यतः—

यत्फलं यैव लिखेत, सार्धं रसेदयेत्तया । ²¹⁴¹³⁶⁷⁻⁵⁷² ²¹⁴¹³⁶⁷⁻⁵⁷² ²¹⁴¹³⁶⁷⁻⁵⁷²
रचितं कथयेत् सम्यगु, हृष्टं सोर्वेषु निचिपेत् । ^(Shout)

वधमानस्यार्थं जानेन स्वल्पयन्ते, व्यञ्जनवत् तस्य शक्ति,
अनुपभुज्यमानस्य निष्प्रयोजनं गतं तस्य अकर्म

‘अञ्जनस्य तस्य दृष्टं चक्षुःकस्य च मच्चक्षुः
अवस्थं दिवसं कृतादित्यं अयनक्रमम् ॥’

इति मच्चित्तस्य वधमानस्य अञ्जनं नन्दकन्यामाना इति वृत्तिर्भा
वुरि नियोज्य, शकटं नानाविधं इत्युक्तं कृत्वा अङ्गिष्ठेन
काश्मोरान् प्रति चर्चितम् ।

अथ गच्छतस्तस्य तुल्यतः सचक्षुः सचक्षुः सचक्षुः
सञ्जीवको निपतितः सचक्षुः सचक्षुः सचक्षुः
वधमानस्तं परित्यज्य प्रस्थितः सचक्षुः सचक्षुः सचक्षुः
गुरवर्धे भरं कुर्वन्तं च वर्जं स्थितः सचक्षुः सचक्षुः सचक्षुः
सञ्जीवकं सञ्जीवकं सञ्जीवकं सञ्जीवकं सञ्जीवकं
सञ्जीवकं सञ्जीवकं सञ्जीवकं सञ्जीवकं सञ्जीवकं

तस्मिन् वर्जं पिङ्गलकनामा मित्रं स्वभोज्यापन्नितराज्य
सुखमनुभवन्तम् । स चैकदा पिपासाकुलितः पानं च
पातं यमुना-कच्छमगच्छत्, तेन च तत्र मित्रेणानन्धनं
प्रत्य-धन-गर्जितमिव सञ्जीवक-मर्दितमश्रापि । ततः
शुत्वासी पाणीयमर्पित्वा सचक्षुः परावृत्त्य स्वस्थानमागत्य,
किमिदमित्यानीष्य गृहीतः स्थितः ।

अथ तं तथाविधं दृष्ट्वा करटक-दमनकनामानो
तन्मन्त्रिपुत्रो नृमानो मिथो मन्त्रयतः—

दम । करटक ! किमिच्छयमुदकार्यं स्वामी
पानीयमपीत्या मन्दमवतिष्ठते ?

कर । मित्र ! भयं सञ्चतेनाप्य शेषैश्च न क्रियते,
तत् किमस्य चेष्टानिदप्येव ? यतोऽग्निं राक्ष्सा
चतुर्धोरित्वाभ्यामावाभ्यां महदुःखमनुभूतम् ।

दम । तथापि स्वामिचेष्टा-निदप्यं शेषकैः
कर्तव्यम् ।

कर । यः सर्वाधिकारं नियुक्तः प्रधानमन्त्री स
करोतु, यतोऽनुज्ञोक्तिना पराधिकारचर्चा न कर्तव्या ;
एवम्, एतन्नामन्वेयचमच्छाकं नियोगः, अतः स्वनियोगस्यैव
चर्चा क्रियताम् । (विमृश्य) किञ्चन तथापि चर्चया न
प्रयोजनम्, यत पावयोर्भक्षितमेवाहारः प्रचुरमिति ।

दम । (सरोपम्) कथम् ? आहारमात्रार्थो भवान्
मृत्युं निधत्ते ? अयुक्तमितत् ; यतः—

यस्मिन् जीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवतु ।

काकोऽपि किं न कुर्वते चञ्चा खोदत्पूरणम् ?

कर । अथ भवान् किं ब्रवीति ?

दम । अयं तावत् स्वामी पिष्टसञ्चः पानीयमपीत्या
कुतोऽपि भयात् सचकितं पराहस्योपविष्टः ।

कर । किं तत्र त्वं जानासि ?

दम । किं प्रभावतामविदितमस्ति ? उक्तं च—

॥ “भाकारैरिद्वितैर्गत्या, चेष्टया, माययेन च ।
नेत्र-वक्त्र-विकारेण लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥”

तद्वय मयप्रस्तावे चष्टमेनं प्रभावलीनामीयं करिष्यामि,
यतः—

यस्य यस्य हि यो भावस्तोन तेन हि तं नरम् ॥
अनुप्रविश्य मेधावो क्षिप्रमात्मवशं गयेत् ॥

कर । अथ तत्र गत्या किं वक्ष्यति ?

दम । किमनुरक्तो विरक्तो वा मयि स्वाप्नोति
प्राप्यामि तावत्, ज्ञात्वा च यथायं समापन्नो भविष्यति
तथा करिष्यामि, तद् भद्र ! अनुज्ञामोहि, पिङ्गलज-
नमौषं गच्छामि ।

कर । शुभमस्तु, यथाभिप्रेतमनुष्ठेयताम् ।

ततो दमनको विप्रित इव पिङ्गलजनमौषं गतः ।
अथ दृष्टादेव रात्रा दृष्टः सादरं प्रवेष्टितस्तं पाट्याङ्गं
प्रपञ्चोपविष्टः ।

पिङ्ग । विराट् दृष्टोऽस्मि ।

। यद्यपि मया मेवमेव शोभरेवपादानां न
प्रयोजनमस्ति, तथापि प्राप्तवान्मनुजोदिना
कर्तव्यमित्यागतोऽस्मि ; यद्यपि स्वामिना

चिरावधोरितस्य मे बुद्धिविनाशः शङ्कते, तदपि न ;
यतः—

कदर्थितस्यापि हि धैर्यहृत्ते-
बुद्धेर्विनाशो न हि शङ्कनीयः ।
अधःकृतस्यापि तनूनपातो (sine) तनूनपात्
भावः शिखा याति कदाचिदेष ॥
Stame

पितृ । भद्र दमनक । किमेतत् । स्वमघातं
प्रधानामास्यपुत्रः सुधीरियन्तं कालं मोखा कुतोऽपि
पितुन-वचनासागतोऽसि ? इदानीं यथाभिसन्धिं ब्रूहि ।
दम । देव । पृच्छामि किञ्चिन् ।

पितृ । उच्यताम् ।

दम । उदकार्यो भवामी पानीयमपीत्वा किमिति
विधित इवावतिष्ठते ?

पितृ । भद्रमुक्तं स्वया, किन्तु तद्रहस्यं वक्तुमघातं
विष्वासभूमिरास्ति न कोऽपि, स्वं तु तदिधः ; ततः शृणु,
कथयामि—ममपि धनमिदमपूर्ववत्त्वाधिष्ठितम्, अतोऽ-
घातं स्वागमम् ; तथा च श्रुतस्वयाप्यपूर्वः शब्दो महान् ।
शब्दानुरूपेण च तस्य प्राप्तिनो बलेनापि सुमहता
भवितव्यम् ।

दम । देव । अस्ति तावदयं महान् भयहेतुः
शब्दोऽस्माभिरप्याकर्षितः, किन्तु स किमन्यो, यः

सः सः सः सः = beast-

किम् = कृतिम् ।

प्रथमं शुद्धं स्वर्गमिच्छां वीर्यवतिः चरन्, देव !
पश्चिन् कार्यसन्देहे भृत्यानामुपयोग एव प्रातः,
यतः—

१७ ॥ दम्भ-स्त्री-मृत्यवर्गस्य बुद्धेः, सत्यस्य चात्मनः ।
॥ आपयिकप-धापामि नरो जानाति सारताम् ॥

पिङ्गः । मद्गः । महती शङ्का मां बाधते ।

दमः । (स्वगतम्) चन्द्रया राज्यसुखं परित्यज्य
स्थानान्तरं गन्तुं कथं मां सम्भावसे ? (प्रकाशम्) देव !
यावदहं जीवामि, तावद्वयं न कर्तव्यम् ; किन्तु
करटकादयोऽप्यास्तास्यन्ताम्, यस्मादापत्पतिकाराय दुर्लभः
पुण्य-समवायः । (Assemblage)

ततश्चो करटक-दमनको राघा महाप्रसादेन पूजितो
भयप्रतीकारं प्रतिशाय धलितो ।

॥ कर । सखे दमक ! किं शक्यप्रतीकारोऽयं भय-
हेतुरशक्यप्रतीकारो वेति न ज्ञात्वा भयोपयमं प्रतिपाद्य,
कथमयं महाप्रसादो गृहीतः ? यतोऽनुपकुर्वाणो न
कस्याप्युपायनं गृह्णीयात्, विशेषतो राज्ञः । *without surrendering any benefit & other*
दमः । (विहस्य) मित्र ! *Silently* गुह्याभास्यताम् ; ज्ञाते

दमः । (विहस्य) मित्र ! तुच्छमास्यताम् ; ज्ञातं
मया भयकारणम्, बलीयर्देन न दितम् ; त्ववभाषास्त्राकं
भक्ष्याः, किं पुनः सिंहस्य !

कर। यथेवम्, तदा स्वामित्रासः किं तत्र
उभयोरु- (removed)

517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

चितोपदेयः

दम । यदि स्वामिवासस्तत्रैव सुच्यते ^(removed) तदा कथमयम्
महाप्रसाद-सामः स्यात् ?

ततो दमनक-करटको मञ्जोवक-समोर्ध गतो । तत्र
करटकस्तदन्ते साटोपमुपविष्टः । ^(Hated & loved by)

दम । (मञ्जोवकमुपसृत्य) परे हृषभ ! यथा
राज्ञा विद्वलकेनारण्यराज्ये नियुक्तः ; विनापतिः करटकः
समाप्तापयति—सत्वरमागच्छ, नो वेदध्यादराण्याद्
दूरमपसर, धन्यया ते विद्वहं फलं भविष्यति । न जानी
महः स्वामो किं विधास्यति । ^(Gone down)

सञ्जो । (समयमुपसृत्य प्रविष्ट्यु च) विनापते !
किं मया कर्तव्यम्, तदभिधीयताम् ।

कर । हृषभ ! यद्येवं जानने स्थातुमिच्छा वर्तते,
तदा देवपादारविन्दं गत्वा प्रथमम् ।

सञ्जो । तदमयवाचं ^{मेव} प्रयच्छ, गच्छामि ।

कर । नष्ट १ बलोवर्द्ध ! यत्कामया ग्रहया,
यतः—

9th { वृक्षानि लोचुषयति प्रभञ्जको ^(Storm, Hurricane)
सहूनि लोचैः वृक्षानि सर्वतः ।

(10th) अनुष्ठितानि तदन् प्रवर्तते, ^(obstinately)
महान् महत्त्वो करोति विक्रमम् ।

ततस्तौ मञ्जोवकं जातिदूरे संस्थाप्य विद्वलकेन
; ततो राज्ञा सादरमाहोदितो द्रव्योत्प्रेषितो ।

स्तथ । (एतदाकर्ष्य) नृणु भ्रातः । एतौ दमनक-
करटको सन्नि-विषह-कार्याधिकारिभौ न धनाधिकारे
नियोज्यौ ।

पिङ्ग । अस्ति तावदेवम्, किन्त्वेतौ सर्वथा न मे
वचनजरो ।

स्तथ । एतत् सर्वथानुचितम् ; यतः—

ॐ । सुखस्य नश्यति ययो, विषमस्य मेत्री,
भटेन्द्रियस्य कुलमर्षपरस्य धर्मः ।
विद्याफलं व्यसनिनः, छपस्य सौख्यं,
राज्यं प्रमत्तसद्विवस्य भराधिपस्य ॥

तद्भ्रातः । सर्वथा महचनं क्रियताम्, अथ शस्त्र-भक्षकः
सञ्जीवनी भोजनाधिकारे नियुज्यताम् ।

तद्वचनात् तथानुष्ठिते सति, पिङ्गलक-सञ्जीवकयोः
सर्ववन्तु-परित्यागेन महता छेदेन काशीऽतिवर्तते ।
ततोऽनुजीविनामव्याहारदानी रेयिष्यदर्थमाह दमनक-
करटकावयोर्यं मन्वयतः —

दम । किमत्र विधेयम् ? आम्बहतोऽयं दीपः,
स्वयं हन्ते च दीपे परिदेवनमप्यनुचितम् । (विहस्य)
मित्र । सहस्रेव यमानयोः सौहादे मया कारितम्, तथा
भेदोऽपि कार्यः ।

कर । अस्त्वेवम्, किन्त्वनयोर्महान् नैसर्गिकः छेदः
कार्यं भेदयितुं शक्यः ?

दम । देव । श्रूयताम्, यत्त्वया भूलभूतानपास्य
धयमागन्तुकः पुरस्कृतः, तच्च भद्रं कृतम् ; यदि
पुनर्विद्यापितोऽपि स्वामो महचर्म न शृणोति, तदा
भृत्यस्य न दोषः ; तथा चोक्तम्—

“यदियस्यापि पथ्यस्य परिणामः सुखावहः ।

यज्ञा श्रोता च यदास्ते रमन्ते तत्र सम्पदः ॥”

पित्र । महदाययम् । यो मयाभयवार्धं दत्त्वानोतः,
संवदितय, सु कथं हुह्यति ?

दम । देव ।

१०५ } वर्धनं चाय सन्ध्यामः खसानां प्रीतये कृतः ?
फलसन्ध्यामृतवेहेऽपि न पथ्यानि विपद्भुमाः ॥

पित्र । (स्वगतम्)—

न परस्वापवादेन परीषां दण्डमाचरेत् ।

पाप्मनावगमं कृत्वा न भ्रूयात् पूजयेत् वा ॥

(प्रकीर्णम्) तदा सञ्जीवकः किं प्रत्यादिश्यताम् ?

दम । (ससम्भ्रमम्) देव । मा मा, एवं तावत्
मन्त्रमीदो जायते ।

पित्र । कथमसौ घातस्थो द्रोहबुद्धिरिति ?

दम । यदासौ शृङ्गाय-प्रहरणाभिमुपयुक्तः इवा-
गच्छति, तदा प्राप्यति स्वामो । ✓

स एवमुक्त्वा मन्दमन्दं सञ्जीवक-सम्प्रापमुपसर्पन्
विधितमिवाब्जानमदर्शयत् ।

सञ्जो । (सादरम्) भद्र ! कुशलं ते ?

दम । अनुजोविनां कुतः कुशलम् ?

(इत्युक्त्वा दोषे निम्नस्थोपविष्टः)

सञ्जो । मित्र ! मनोगतं सविस्तरं कथ्यताम् ।

दम । (सुनिश्चितम्) यद्यपि राजविद्यासोऽन्यत्रै न
कथनीयः, तथापि भवानस्मदोयात्रत्ययादागतः स्थितश्च,
तन्मया परलोकार्थिना भवत्यमेव तव हितमाख्येयम् ;
शृणु, अयं तवोपरि विजितबुद्धो रहस्येवमुक्तवान्, यत्
सञ्जोवकमेव हत्वा स्वपरिवारं तर्पयामि ।

सञ्ज । (सविषादम्) कष्टं भोः ! किमिदमा-
पतितम् ? हतोऽपि मन्दभाग्यः ।

दम । अलं विपादेन, प्राप्तकालं कार्यमनुष्ठेयताम् ।

सञ्जो । किं मयापकृतं राज्ञः ? अथवा निर्निमित्ता-
पकारिणो हि राजानः ।

दम । अयं तावत् स्वामो वासपुरो विषहृदयो
मया ज्ञायते ।

सञ्जो । कष्टं भोः ! कथमहं ग्रस्यभक्षकः सिंहेन
व्यापादयितव्यः । अयुक्तं च तदाप्राप्तवर्तनम्, तदिदानीं
संप्रामे मृत्युरेवावश्ययोग्यः । (विगृह्य) भो मित्र !
कथमसौ मां जिघांसुरिति ज्ञातव्यः ?

द्वितीयोपदेशः

८७

दम । यदासौ स्वायत्तः समुद्रतटाद्वयं च वत-
 चरसौ विहतास्थस्यां पश्यति, तदा स्वमपि स्वविक्रमं
 दर्शयिष्यति ; किन्तु सर्वमेतत् सुशुभमनुष्ठानमप्यम्, नो
 चेत्, न स्वम्, नाहम् ।

ततो दमनजः सिंहसमापं गत्वा—देव । समागतोऽसौ
 पापामयः, तत् सञ्जीभूय खोद्यताम् ; इत्यङ्गा पूर्वाङ्गाकारं
 कारयामास । मञ्जीवकोऽप्यागत्य तथाविधं विहताकारं
 सिंहं दृष्ट्वा स्वागुरुत्वं विक्रमं चकार, ततस्तयोः प्रवृत्ते
 महाहवे सञ्जीवकाः भिन्नेन व्यापादितः ।

पिङ्ग । (सेवकं व्यापाद्य सञ्जीवकम्) किं मया
 दातुं कर्म कृतम् ।

दम । स्वामिन् । कोऽयं नृत्तमो न्यायः, यदरातिं
 कृत्वा सन्तापः क्रियते ? तथा द्युक्तम्—

“पिता वा, यदि वा भ्राता, पुत्रो वा, यदि वा सुहृत् ।
 माणस्तेदकरा राजा इत्याद्या भूतिमिच्छता ॥ (७८५८८)
 चमा शत्रो च मित्रे च यतीनामेव भूषणम् ।
 अपराधिषु सत्त्वेषु शृणुषां सेव दूषणम् ॥ ”

ते कपटवचनेन दमनकेन सञ्जीवितः स्त्रां प्रवृत्तिमापचः
 सक्ताः सिंहासने समुपविष्टः ।

वेतालपञ्चविंशतिः

यज्ञसोमनाम्नो ब्राह्मणस्योपाख्यानम्

अथ पुनराभीयमानो वेतालः कथामपरां कथयति .—

देव ! कतिङ्गविषये यज्ञस्खल-नामधेयं भगरमासोत् ; तत्र यज्ञसोमनामा ब्राह्मणस्तिष्ठति । तस्य ब्राह्मणो सोमदत्ता, तस्यामनेन ब्रह्मस्वामी नाम पुत्र उत्पादितः ; स च सर्व्वशास्त्रतत्त्वज्ञो भूत्वा देववशात् पञ्चत्वमगात् ।

ततस्तत्पितरौ बहुविधं विसपत्नौ बन्धुजनसहितौ तमादाय श्मशाने सत्कारार्थमाश्रमतुः । इत्येव काले श्मशानवासी योगी तं द्विजकुमारशरीरं सर्व्वशास्त्रवेत्तारं मनोहर-कलेवरमालोक्य करुणस्वरं पोषेः कन्दितवान्, परमकौतुकेन नर्त्तितवाच, सहस्रोत्थाय योगेन जोर्ण-शरीरं परित्यज्य मृतस्य द्विजकुमारस्य शरीरं प्रविधिम् । कुमारे सुमोक्षिते तत्पितरौ परा प्रीतिमासादितवन्तौ. सर्व्वं बन्धुवर्गाय हर्षिता बभूवुः । ब्रह्मस्वामो प्राप्त-
सर्व्वभोगं परित्यज्य योगं ध्यायन्तस्थौ ।

अथानवाप्नो योगो कथं चक्रन्द, कथं वा जनर्त्तं,
तत्कारणं वदतु, देव ।

राजा वदति—यस्य ९ वेतासः । विरकाजमुपार्जितं
यरोरं त्यक्तव्यमिति चक्रन्द, कोर्षंयरोरं विहाय सम्भ-
गुत्पाधार-दिजयरोरं प्राप्तव्यमिति जनर्त्तं ।

चतुर्थीं ब्राह्मण-तनयानामुपाख्यानम्

अथ पुनरानीयमानो वेतासः कथामपरां कथयति :—

देव । दक्षिण्यो दिशि ब्रह्मपुराभिधेयं नगरं
पुरासीत् । तत्र विन्दुस्वामी नाम ब्राह्मण उवाच ।
कीर्त्तोव धनहोमः, तस्य चत्वारः पुत्रा बभूवुः । क्रियता
कार्त्तन विन्दुस्वामिनि धृति, त्री चत्वारः प्रावरचाये
मातुजानयमनमन् । मातुजोऽपि तान् दरिद्रानवलोच्य
न सन्धावयामास ; ततस्तो मर्त्तकुप्यम् अहः ।

ततः कीर्त्ति सुजनस्तान् मर्यादिविद्वत्संविद्योत्—
ब्राह्मण-कुमाराः । एवं विद्याभ्यासे कुदन्, तदा सर्व-
सुखं भविष्यति । तन् श्रुत्वा त्री मर्यादिविधिं दरिद्रान्
विद्यासिद्ध्यर्थे मत्तवन्तः ।

अथेकदा कृतविद्यास्ते सर्वं विनित्वा अद्वैतं
जिज्ञासामार्गैर्भिः —

प्रथमेनोक्तम्—अहं मृतास्थि मध्वयविद्या जानामि ।

अपरेणोक्तम्—अहं गोपित-मन्त्रविद्या जानामि ।

तृतीयेनोक्तम्—नख-केश दन्त मध्वयविद्या जानामि ।

चतुर्थेनोक्तम्—जोषयितुं जानामि विद्यापरोक्ष-

चिकीर्षो व्याघ्राभ्यानि समामाद्य यात्रां जोषयामासु ।

सर्वे ततः प्राप्तजोषनेन व्याघ्रं चत्वारो भक्षिताः ।

वद राजन् । तेषां सर्वे जोषभागाः भवन्ति ।

राजा वदति—शृणु रघुनाथ ! जोषभागाः चत्वारो
भवन्ति ।

शृणुतामितिवादिनि वेतान् शिष्यान् च पुनरुच्यते ।

विष्णुपुराणम्

मान्धातृकथा

सुवतस्य मनोरिष्याकुर्वाणतः पुत्रो जज्ञे । स
इत्थाकुरदकाशाम्—उत्पाद्य आदौ मांसमानयेति
विकुचिमाश्चापयामास ।

स तर्धेति गृहीताग्रो वनमभ्येत्यनैकान् वृक्षान् इत्वा
पतित्यान्तोऽतिदुःखरोतो विकुचिरिजं ग्रथमभचयत्, शिरं
च मांसमानयेय पित्रे निवेदयामास । इत्थाकुषाण-
त्ताकु-कुलाचार्यसाम्योचषाय वनिष्ठः प्रणोदितः प्राह—
अनमनेनामिधेनामिषेच ; दुरात्मनामेन ते पुत्रेचतथास-
मुपहतम्, यतोऽनिन ग्रथको भवितः ।

ततश्चाग्रे विकुचिर्मदधेवमुक्तः यथादर्शनामवाप,
पित्वापि च परित्यजः ; पितर्यपरते चादित्यामिता दृष्टौ
धर्मतः ग्रथाम । यथादध्य च पुरश्चयो नाम पुत्रोऽभवत् ।

पुरा हि तैत्तिर्या देवाश्चरमतांश्च भोक्त्रं सुहृन्मासोत्,
तत्र चातिदलिभिरहुरेरमराः पराजिता भगवन्तं विन्दु-
भाराधयाश्रुतः । प्रसन्नश्च देवानामन्तादिनिधनः सज्ज-
लगात्परायणो नारायणः प्राह—ज्ञातमिह मया दुष्टमि-

रुग्मस्तोपाख्यानम्

एनमिजावित्रः, निद्रण प्रमेग मजात्रितो । एतदा
 लभोभेष्टोरमेयः सूर्ये मजात्रितपुष्टाच, तन्मनस्तया
 य भागानभिदृग्मानोऽपनस्तण नलो । चण्डमूर्ति-
 चा येनमाभोरु मजात्रितः शूरमाह--यथेय कोन्नि स्वा
 यद्विदिगोपममहमपयम्, तयेवाचायतो मतमपि ; यत्र
 न कश्चिद् भगवता प्रमादोक्त विमेषमुपनक्षयामि इति ।

एवमुक्ते भगवता सूर्येय नित्रकण्ठादुक्षुच्य भामन्त-
 नामा मचिरयतायेकास्ते म्यस्तः, ततस्तमानाम्बोऽप्यन-
 द्रस्त-वपुषमापदापिङ्गल-नयनमादित्यमद्राक्षात्, हत-
 प्रणिपातस्तादिह च मजात्रितमाह भगवान्--वर-
 मधस्ताऽभिमत वृथायेति । स च तदव मचिरद्वमयाचत,
 स चापि तथे तद् दत्त्वा विर्यति स्व धिगाऽमारोह ।

सत्राजितोऽप्यमस-मचिरत्र-मनायकपुत्रतया सूर्येव
 तेजीभिरमेय-दिगन्तरास्तुडासयन् हारका विवेम ।
 हारकावासि-जनगणसु तमायास्तमवेत्थ, भगवन्ते
 पुरपोत्तमं प्रणिपत्वाह--भगवन् ! भवस्तमयं नूनं द्रष्टु-
 मायात्यादित्य इति ।

आकर्ण्य प्रहस्य च तानाह भगवान्--नायमादित्यः ;
 सत्राजितोऽयमादित्यदत्तं स्वमन्तकाख्यं महामणिं विभ्र-
 दवोपायाति, तदेनं विन्यथाः पश्यत । इत्युक्तास्ते ययुः ।

स च तं प्यमस्तकाख्यं महामहिमात्मनिवेशने
सुरचितं धत्ते ; प्रतिदिनञ्च तन्मन्त्रिरत्नप्रवरमटो कनक-
भारान् स्रवति, तन्मन्त्रिभावाच्च सकलस्येव राक्षस्योपसर्गा-
नाहर्षि-व्यालाग्नि-घोर-दुर्मिच्छादिभयं न भवति ।

अच्युतोऽपि तद्भद्रमुपमेनस्य भूयतेर्याम्यमेतदिति
शिष्टाचक्षते, गोत्रभेदभयाच्च ग्रन्थोऽपि न लङ्घार ।
मन्त्राजितोऽप्यच्युतो मामेतद् याचिष्यते इत्यवगतरत्नलोभः
सम्भावे प्रसेनाय तद्भद्रं दत्तवान्, यच्च शुचिना भ्रियमाण-
मग्नेयसुवर्णस्त्रायादिकं शुभमुत्पादयति, अन्यथा य एव
धारयति तमेव हन्ति ।

असावपि प्रसेनः प्यमस्तकेन कण्ठासक्तेनाश्र-
मादद्याट्थ्यां वृगयामगच्छत्, तत्र च सिंहादधमवाप ;
साधुं च तं निहत्य सिंहीऽप्यमलमभिरत्नमास्यापेक्षादाय
गन्तुमुद्यताः, वटस्थाधिपतिना जाम्बवता दृष्टो घातितय ।
जाम्बवानप्यमलं तन्मन्त्रिरत्नमादाय स्वबिसं प्रविवेश,
सुकुमारक-संज्ञाय च वासकाय कीदृनकमकरीत् ।

अनागच्छति च तस्मिन् प्रसेने—कण्ठो मन्त्रिरत्न-
मभिस्रियितवान्, न च प्राप्तवान्, नूनमेतदस्य कर्म,
मान्येन प्रसेनो हन्यते इत्यस्मिन् एव यदुलोकः परस्परं
कर्णाक्षर्यकययत् ।

विदितलोकापवाद-वृत्तान्ताय भगवान् सद्यदुसेन्य-
परिवारः प्रसेनाञ्च-पदबोभनुससार, ददर्श चाग्रसमेतं प्रसेनं

निहतं मिष्टेन । अखिल जनपटमध्ये
 क्षतपरिशुद्धिः मिष्टपटमनुममार, ऋक्षत्रिनिहतं च ।
 मध्यमे भूमिभागे दृष्टा ततश्च तद्वगोरवाटसम्यापि
 पदान्यनुययो । गिरितटे च मकनमेव गृह्मन्ममवस्थाप्य
 तत्पदानुमारो ऋक्षत्रिनि प्रविर्वग, च६प्रविष्टस्य धावगा
 सुकुमारकमुत्तापयन्त्या वाणी शुश्राव—

“सिंहः प्रसेनमवधात्, सिंहो जाम्बवता हतः ।

सुकुमारक । मा रोदाम्नाय श्रेयं स्वमन्तकः ॥”

इत्याकर्ण्य सख-स्वमन्तकोदन्तोऽन्तःप्रविष्टः कुमार-
 क्रोडनकोकृतं धावोहस्ये तेजोभिर्जाञ्चयमानं च स्वमन्तकं
 ददर्श । तं च स्वमन्तकामिताय-चक्षुषमपूर्वं पुरुषमागत-
 मवेक्ष्य धावो—माहि त्वाहोति व्याजहार, तदातेनाद-
 यवधानन्तरसामर्प्यं पूर्य हृदयः स जाम्बवानाजगाम, तयोश्च
 परस्परं युध्यतोर्दयोर्दमेकविंशतिदिनान्यभवत् ।

ते च यदुसनिक्तास्तत्र समाहृदिनानि तविष्क्रान्ति-
 सुदोषमाप्तास्तस्युः, अनिक्रममापि च सधुरिपो,—
 चसाववश्यमत्र विलेऽत्यस्तनाशमाप्नो भविष्यति, अन्यथा
 नरः कथमेतावन्ति दिनानि शत्रुक्षये व्याप्तेषु भवति ।
 इति क्षताध्यवसाया द्वारकामागताः—हतः कृष्ण इति
 कथयामासुः ; तदाश्ववाय तन्नालोपितमखिलमुपरत-
 क्रियाकलापं चक्रुः ।

तत्र चाप्य युष्मन्मात्रम्यातिशयोक्त-विशिष्ट-धाम्नी-
युक्तायतोयादिना कृच्छ्रस्य बलमात्रपुष्टिरभूत्, इतरस्य
चातुर्दिग्भूति-गुणपुष्टय-भिद्यमानस्याति-निदुरन्महारणोद्विक्ता-
विविक्तयस्य निराहारतया बलहानिः ।

निर्जितस्य भगवता काम्बवान् प्रविपस्याह—अतुर-तुर
यस्य-मन्त्र-राक्षसादिभिरप्यस्त्रिभूतभगवान् न जीतुं शक्यः,
किं पुनरप्यदिभेः । अद्यतं भगवतोऽभ्यन्तूजामिनो
गारायस्यस्यमिन् भवता भवितव्यम् ।

भगवान् प्रोत्था करतल-व्यर्जनेन ध्वज-पगतदुर्युद्धं
चकार । न च प्रविपसीने पुनरपि प्रसाद्य काम्बवतो नाम
कन्या इन्द्रागमनार्थभूता प्राहयामास, स्वमन्त्रकमहिमप्यभो
प्रविपस्य तयो मददो । अच्युतोऽप्येतिप्रवृत्तान् मयाह-
याद्यमपि तस्मिन्निदुरन्मन्त्रमोक्षनाय कयाह, अह काम्बवता
हारकाद्याजगाम ।

भगवदागमनोद्भूतकर्मत्वैर्वस्य हारकाद्यासिजनस्य
कन्यावलीकनामुद्यममेवाति-परिचलनयसोऽपि तदयोवन-
मिवाभवत्, आनकदुर्भूमि च—दिष्टा दिष्टेति ककल-
यादयाः क्षिप्य उभाजयामाहः । भगवानपि यद्यानुभूत-
मयेव-सादवकमाजे यदावदाचचरे, स्वमन्त्रक-च-सहाजिताय
दाया मिष्टाभिष्टादि विष्टाभिष्टाण, काम्बवतोदाह-दुर-
निवेद्ययामाह ।

पप्रच्छः—भगवन् ! अस्माकमत्र विरोधे कतरः पक्षो जेता भविष्यतीति । अथाह भगवान्—येषामर्थे रजिगात्तायुधो योष्यतीति ।

अथ देव्यरूपेण रजिराव्यसाहाय्य-दानायाभ्यर्चितः प्राह—योत्येऽहं भवतामर्थे यथाहममरजयाह भवतामिन्द्रो भविष्यामीति ।

आकर्ण्यैतत्तेरभिहितः—न वयमन्यथा वदित्यामोऽन्यथा करिष्यामः, अस्माकमिन्द्रः प्रह्लादः, तदर्थमयमुद्यमः ।

इत्युक्त्वा गतिचक्षुरेषु देवैरप्यसाववनीपतिरेवमिब्रीहः । तेनापि च तथेवोक्ते, देवैः—इन्द्रस्य भविष्यतीति समन्वोषितम् ; रजिनापि देवमन्य-सहायेनानेकेर्महाह्ने-स्त्रादयेषमसुररक्षन् निषुदितम् ।

अवरजितारातिपञ्चयेन्द्रो रजि-वरचक्षुर्लसत्साक्यधिरसा निषोद्याह—भयवाचादध्वान्विता भवान् ; अथैवहोकाणा-सुत्तमो भवान्, यस्याहं पुत्रविस्रोवेन्द्रः ।

न चापि राजा प्रहस्याह—एवमेवाह, अमर्ति-कमचोया हि वैरिपक्षादप्यनेकविध-चाटुवाक्य-गर्भा प्रचतिः । इत्युक्त्वा च स्वपुरमात्रगाम, यतकतुरयोन्द्रत्वं चकार ।

स्वयंते च रजो भारदर्विषोदिता रजिसुताः यतकतु-मात्मपित्रपुत्रमावासाद्वाक्यं याचितवन्तः, अमदाने चावरजिस्तेन्द्रमनिवर्तिनः सप्तमिन्द्रत्वं चकुरः ।

ततश्च बहुतिथे काले व्यतीते, बृहस्पतिमिकान्ते दृष्ट्वा
 पपङ्कत-त्रैलोक्ययज्ञभागः यत्तत्क्रतुराह—वदरोफलमाश-
 मप्यर्हसि समाप्यायनाय पुरोडायस्रष्टं दातुम् ।

इत्युक्तो बृहस्पतिरुच्ये—यद्येवं पुर्यमेव स्वयाहं नोदितः
 स्याम्, तन्मया स्वदये किमकर्तव्यम् ? स्वत्परेवाहोभिस्त्वा
 निजं पदं प्रापयिष्यामि । इत्यभिधाय तेषामनुदिन-
 माभिवारिकं बुद्धिमोक्षाय, यज्ञस्य च तेजोवृद्धये
 लुहाय ।

ते चापि तेन बुद्धिमोक्षेणाभिभूयमाना ब्रह्मविद्यो
 धर्मत्यागिनो विदवादपरासुषा बभूवुः, ततश्च तानपेत-
 धर्माचारानिन्द्रो जघाम, पुरोहिताप्यापित-तेजाश्च
 विदिवमाक्रामत् ।

एतदिन्द्रस्य अपदस्यावनारीहर्षं युत्वा पुरश्च न्यपद-
 म्यंयं दोराम्यं वा न चाप्नोति ।

महृषयंगाप्यानम्

यति ययाति संयातिप्रवृत्तयो महृषयश्च वर पुत्रा
 महावज्रपाशकृमा बभूवुः । यतिषु सार्वभौमं मेघदत्तं,
 ययातिषु भृशदम्बकं, यमनक्षत्रं दुहितरं देवयानीं
 च वार्यार्यं च मययेमि ।

यदुं च तुर्वसुं च व देवयानी ध्वजोऽनन्तम् ।
दुष्टं धानं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणो ॥

काव्यशाखाकाशेनैव ययातिर्जरामवाप, प्रसव-
शुक्रवचनाच्च जरा संक्रामयितं ज्येष्ठं पुत्रं यदुमुवाच—
त्वन्मातामह-शापादियमकाशेनैव जरा मामुपस्थिता, तामहं
तस्यैवानुपहादु भवतः सञ्चारयाम्येकं वर्षमहसम् ; न
ततोऽस्मि विषयेषु, त्वद्वयसा विषयानहं भोऽहमिच्छामि,
नान् भवता प्रत्याख्यां कर्तव्यम् ।

इत्युक्तः स मेच्छतु तां जरामादातुम्, तं चापि पिता
ययाप—त्वमसूतिं राज्याहं भविष्यतीति । अनन्तरं
स द्रुमुम्, तुर्वसुम्, धानं च पृथिवोपतिर्जरा-पहणार्थं
स्वयौवनप्रदानाय च नोदयामास, रथ्यककर्मण
प्रत्याख्यातस्तौ च ययाप ।

अथ शर्मिष्ठातनयमयेवकनौयांसं पूरुं तदीवाह ।
स चातिप्रवचमतिः, प्रवच्य पितरं सबहुमानम्—महान्
प्रसादोऽयमस्माकमित्युदारमभिधाय जरां प्रतिजघाह,
स्वकोर्यं च यौवन् पित्रे ददौ ।

सोऽपि च नव यौवनमासाद्य धर्माविरोधेन यथाकामं
यथाकालोपपन्नं यथोक्ताहं विषयं चलात् सम्यक्
प्रजापाशनमकरोत् ।
मथाप्यसामोत्थनुदिनं

भगोतय कामानतीव रम्यान् मेने । ततमेवमगायत :—

■ जातु कामः कामानासुपभोगेन ग्राम्यति ।

इविषा कृण्वन्मेव भूय एवामिवर्धते ॥१॥

यत् इयिष्यां प्रोद्वियर्षं, हिरण्यं, पशवः, स्त्रियः ।

एकस्यापि न पर्याप्तं तदित्यतिद्वयं त्यजित् ॥२॥

यदा न कुरुते भावं सर्वभूतेषु पापकम् ।

समदृष्टेस्तदा पुंसः सर्वा एव सुखा दिवः ॥३॥

या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।

तां वृणां संत्यजन् प्राज्ञः सुखिनेवाभिपूर्यते ॥४॥

पूर्णं वर्षसहस्रं न विपयासक्तचित्तसः ।

तथाप्यनुदिनं वृणा ममेतेष्वेव जायते ॥५॥

तस्मादेतामहं त्यक्त्वा ब्रह्मण्याधाय ज्ञानसम् ।

निर्दन्धो निर्ममो भूत्वा चरिष्यामि शृगेः सह ॥६॥ इति ।

पराशर उवाच—

पूरोः सकाशादादाय जरां, दत्त्वा च योवनम् ।

राज्येऽभिविष्य पूरुं च प्रययौ तपसे वनम् ॥

भगरवंगारव्यानम्

काम्यदुहिता कुमतिर्दिदर्भराजतनया च केमिनी दे
आर्ये मगरप्यास्ताम् । ताम्नी चापस्यार्थमारुधित घोषः
परमिषु ममाभिना वरमदात्—एका र्वमधरमेकं पुत्रमपरा
घटि पुत्रमहस्याचि जनयिष्यतीति यस्या यदभिमतं
तदिच्छया गृह्यताम् । इत्युक्ते केमिनी पुत्रमेकं कुमतिः
पुत्रमहस्याचि घटि यवे, तवेति च काविद्याभिहिते-
ऽप्यरेवाहोभिरेकेकम् अष्टमश्वथं नाम र्वमधरं पुत्रमसूत
केमिनी, विनतातनयायास्तु कुमत्याः घटिः पुत्रमहस्या-
भवन् । तस्यादसमंजसोऽंशमाश्रम कुमारी जघे ।

स त्वमसंजा वाच्यादेवापुत्रः, पिता चास्याविनायत्—
अयमतिवाक्यो बुद्धिमान् भविष्यतीति । अथ तत्रापि
मयस्यतीति तच्चरितमिथेन पिता तस्याज । तान्यपि घटिः
कुमारमहस्याचि अष्टमश्वथचरितमनुचक्षुः । ततया-
समंजसचरितानुकारिभिः सागरेख्यजस्तयज्ञादिसन्तानं
वर्गति देवाः सकलविद्यामयममंशुष्टमयेपदोयेर्भगवतः
पुरुषोत्तमस्याश्रभूतं कृषिर्षिं प्रष्टव्यं तदर्थमूनुः—
भगवन् ! यभिः सगरतनयेरसमंजसचरितमनुगम्यते,
अयमेभिरनुसरतिर्भगवद्विष्यतोन्वार्त्तजगत्परित्रापाय च
भगवतोऽथ शरीरपदम् । इत्याहर्ष्य भगवान्—अहरेव
दिनैरेते विनश्यन्तोन्मुक्तावान् ।

तत्रान्तरे च सगरो हयमेधमारमे, तत्र पुनैरधिष्ठित-
मस्याखं कोऽप्यपहृत्य भुवो विवरं प्रविवेश । ततश्चा-
खान्वेषणाय तनयान् युयोज्र, ततस्तत्तनयाद्यातिनिर्वन्धेन
वसुधातलमेकैको योजनं योजनमवनेयखान । पाताले
चाखं परिभ्रमन्तमवनिपतिनन्दनाम्नो ददृशुः । नातिदूर-
स्थितं च भगवन्तमपघने शरत्कालेऽर्कमिव तेजोभि-
रनवरतमूर्ध्वमध्यायेपदियथोद्भासयमानं कपिर्हर्षिमपश्यन् ।
ततश्चोद्यतायुधा—दुरात्मायमक्षदपकारी यच्चविधातकर्त्ता
इयहर्त्ता इत्यतां इत्यतामित्थधावन् । ततश्च तेनापि
भगवता किञ्चिदौपत्यपरिवर्त्तितलोचनेनावलोकिताः स्व-
शरीरमसुत्येनाग्निना दह्यमाना विनेशुः । सगरोऽप्यनु-
गम्याख्यानुसारि तत्पुत्रवलमशेषं परमर्षिकपिलतेजसा
दधन् पञ्चमन्तम् अममञ्जसः पुत्रमखानयनाय चोदयामास ।
स तु सगरतनयखातमार्गेण कपिलमुपगम्य भक्तिनम्रस्तथा
तथा तुष्टाव यथैनं भगवानाह—गच्छेनं पितामहायार्थं
प्रापय, वरं वृषोष्य च पुत्र, पापस्य ते स्वर्गाद्भ्रा-
मानयिष्यतीति ।

अथाशुमानपि—अद्यादण्डहतानामस्यत्पि नृणां स्वर्गाय
अस्वर्गयोग्यानां स्वर्गप्राप्तिकरं वरमध्याकं भगवान्
प्रयच्छत्वित्याह, तं चाह भगवान्—उक्तमिवेतन्नया पौत्रस्ते
विदिवाद् गङ्गां सुवमानयिष्यतीति, तदश्वमा संसृष्टे-
ष्वस्यमश्वसु एते स्वर्गमारोह्यन्ति ; भगवदिष्टुगादागुठ-

विनिर्गतजन्मस्य हि तन्नादात्मं यच्च केवलमभिसम्पिपुषेकं
छानाद्युपभोगेषूपकारकम् । चनभिर्मदितमपि धर्षत-
माचक्ष्यास्त्रिधर्मस्यायुकेषाद्युत्सृष्टं शरीरजं यद्वृषतिर्न भव्यः
शरीरिणं व्यग्रे नयति ; इत्युक्तः प्रथम्य च भगवतेऽत्रमादाय
पितामहवत्तमाजगाम । भगवतोऽप्यत्रमादाय तं यत्
वमापयामास, मार्गं चाभजामोत्या पुत्रत्वे कल्पयामास ।

तस्याप्यंशुमतो दिक्षोः पुत्रोऽभवद्विषोवस्यावि
भगोरथो योऽमो गङ्गां स्वर्गादिहानोय भगोरथो-
मंशाश्चकार । भगोरथाश्रुतस्तस्यावि नाभागस्ततोऽ-
भ्यरोषस्तप्तात् मित्रुदोषस्तप्ताप्ययुतामस्तत्पुत्रं कर्तुमर्था
नक्षत्राद्योऽचक्षदयसोऽभूत् । कर्तुमर्थापुत्रः स्वर्गकाम-
स्तप्तनयः सुदासः, सुदामात् सीदामी मित्रमहनामा,
योऽसावदृष्यां जगयागतां व्याधदयमपममत्, ताभ्यां
च तद्वनमपममं कृतम् । स चेकं तयोर्वर्षेन जयान् ।
श्रियमाचक्षामावतिभोषचाकृतिः करानवदनो राचमोऽ-
भवत् । द्वितीयोऽपि—प्रतिक्रियां न करिष्यामोत्तरद्वान-
धर्मं जगाम ।

कामेन गच्छता स सीदामी यत्तमपजत । परि-
निहितपद्मे चाधार्म्ये वसिते निष्कामो तद्रूपो वसिष्ठ-
दपमाख्याय—यत्तावन्माने भव्यं समीपं भोजनं देवं तत्
मंस्त्रियताम्, यथादिहानमिष्यामोऽङ्गान् निष्कामः । भूदय
एतदेवं कृत्वा राजाहया मानुषं मां मंष्टव्यं रामे

ततो भोजः साक्षात् पितरमिव राजानम् भ्रान्त्य
 सविनयं तस्यौ । ततस्तद्रूप-लावण्यमोहिते राजकुमारमण्डले
 प्रभृतसौभाग्यं महोमण्डलमागतं महेन्द्रमिव, साकारं
 मन्मथमिव, मूर्तिमत् सौभाग्यमिव भोजं निरूप्य राजानं
 प्राह देवघ्नः—राजन् । भोजस्य भाग्योदयं वक्तुं विरिञ्चिरपि
 नालम्, कोऽहमुदरभरिर्ब्राह्मणः । किन्तु तथापि वदामि
 स्वमन्यनुसारेण, भोजमितोऽध्ययनमासायां प्रेषय ।

ततो राजाप्रया भोजे ह्यध्ययनमासाहते विप्रः प्राह—
 पञ्चाशत्-पञ्च वर्षाणि सप्त मासान् दिनत्रयम् ।

भोजराजेन भोक्तव्यः सगौडो दक्षिणापथः ॥

तदाकर्ण्य राजा चातुर्थ्यादपहसच्चिव सुमुखोऽपि
 विच्छाद्यवदनोऽभूत् । ततो राजा ब्राह्मणं प्रेषयित्वा
 निगीये अध्ययनमासाद्य एकाकी सन् व्यदित्तयत्—यदि
 राजलक्ष्मीर्भोजकुमारं गमिष्यति, तदाहं जीवन्नपि मृतः ;
 यतः—

तानोन्द्रियाण्यविकल्पानि, तदेव माम्,

सा बुद्धिरप्रतिष्ठता, वचनं तदेव ।

अर्थोपपत्तिरविरहितः पुरुषः क्षणेन

सोऽप्यन्य एव भवतीति विविचमेतत् ॥

किञ्च,

न यः शत्रवं व्याधिं वा प्रशमं नयेत् ।

स पश्चात् तेन हन्यते ॥

ततश्चैवं विचिन्तयन्मुक्त एव दिनस्य क्षतीये ग्रामे एक एव
मन्त्रयित्वा, षड्देशाधीश्वरस्य महाबलस्य वत्सराजस्य
आकारणाय स्वमहुरद्यकं प्रादिषीत् । स चाहुरद्यको
वत्सराजमुपेत्य प्राह—राजा त्वामाकारयति इति ।

ततः स रथमारुह्य परिवारेण पशितः समागतः,
रथादवतोर्यं राजानमवलोक्य प्रणिपत्योपविष्टः । राजा
च सौमं निर्ज्वलं विधाय वत्सराजं प्राह—

राजा तुष्टो हि भृत्यानां मानमात्रं प्रयच्छति ।

ते तु सन्धानितास्तस्य प्राणरप्युपकुर्वन्ते ॥

ततश्चया भोजो सुवर्णधरो-विपिने हस्तयः प्रयमयामि
निमायाः, शिरयान्ते चक्षत्पुस्तत चानितथ्यमिति ।
स च उत्थाय शृणुं नत्वाह—देवादेयः प्रमाणम्, तद्यापि
भवज्ञातनात् किमपि बलुकामोऽपि, ततः सापराधमपि
मि वचः चन्तथ्यम् ;

भोजे द्रव्यं न सेना वा परिवारो बलान्वितः ।

परम्प्रीत इवास्तीऽप्य, स हन्तव्यः कथं प्रभी ।

ततो राजा सर्वे प्रातः सभायां प्रहर्षं हस्तमकथयत्,
स श्रुत्वा हसन्प्राह—

जातः कोऽयं नृपप्रेतः । किञ्चिज्ज्ञ सदरभटि ।

यदुक्तं मन्त्रयाकारं कुमारं हनुमिच्छसि ?

ततो भोजः साक्षात् पितरमिव राजानम् चानम्य
सविनयं तस्यौ । ततस्तद्रूपसावस्त्वमोहिते राजकुमारमण्डले
प्रभूतसौभाग्यं महोमण्डलमागतं महेन्द्रमिव, साकारं
मन्त्रयमिव, मूर्तिमत् सौभाग्यमिव भोजं निरूप्य राजानं
प्राह देवघ्नः—राजन् ! भोजस्य माग्योदयं यत्तुं विरिश्चिरपि
नालम्, कोऽहमुदरभरिर्माद्वयः । किन्तु तथापि वदामि
स्वमत्यनुसारेण, भोजमितोऽध्ययनमासायां प्रेषय ।

ततो राजाश्रया भोजे अध्ययनमासाद्वते विप्रः प्राह—
पश्चाद्यत्-पश्च वर्षाणि सप्त मासान् दिनद्वयम् ।

भोजराजेन भोज्यः सगौडो दक्षिणापयः ॥

तदाकर्ण्य राजा चातुर्यादपहस्रचिव सुमुखोऽपि
विच्छाद्यवदनोऽभूत् । ततो राजा ब्राह्मणं प्रेषयित्वा
निग्रीये ग्रयनमासाद्य एकाको सन् व्यचिन्तयत्—यदि
राजसत्त्वीर्भोजकुमारं नमिष्यति, तदाहं जीवन्नपि मृतः ;
यतः—

तानीन्द्रियाण्यविकलानि, तदेव नाम,
मा बुद्धिरप्रतिहता, वचनं तदेव ।
अर्घ्याभ्या विरहितः पुरुषः क्षणेन
सोऽप्यन्य एव भवतीति विचिन्तयत् ॥

किञ्च,

जातमात्रं न यः शत्रुं व्याधिं वा प्रशमं नयेत् ।
अतिपुटाङ्गयुक्तोऽपि स पश्चात् तेन हन्यते ॥

भोजनप्रश्नम्

ततो विदितवृत्तान्तो भोजः कुपितो
 शोचितेष्वपः समीप्य ग्राह—पाः पाप ! राघो
 कुमारम् एकाकिं मां राजभयनाद्विरानेतुं त
 नाम शक्तिः ? इति वामधरश्च-पादुकामादाय
 तातुदेये इतो वक्तराजः । ततो वक्तराजः ग्राह—
 ययं राजादेयकारिण इति ।

ययं वामं रणे निवेद्य, पञ्चमपकोयं कृत्वा जगाम
 महाभाया-भवनम् । ततः पश्चिम-पयोनिधी मन्त्रे मार्त्त
 मण्डले महाभाया-भवनमासाद्य ग्राह भोजं वक्तराजः-
 कुमार । ज्योतिःग्राह-विशारदेन केनचिद् ग्राह्यदेन त
 राज्यमातापुदोरितायां राज्ञा भवदधी व्यादिष्ट इति ।

भोजः ग्राह—

रामे प्रवृत्तम्, वलेर्नियमनं, पाण्डोः सुतानां वनं,
 वृष्णीनां निधनं, नलस्य नृपते राज्यात् परिभ्रमनम् ।
 कारागारनिर्षेधश्च, मरणं सच्चिन्ध सङ्घेयरे
 सर्वः कास्ययमेव नश्यति नटः, को वा परिचायते ?

ततो वटवृक्षस्य पत्रमादाय एकं पुटौलत्वं, जह्यां कुरिकया
 दिष्ट्वा, तत्र पुटके राजमासेष्य, यत्नेन कक्षिंषित् पत्रे
 कञ्चन द्योतं लिखित्वा वक्तराजं ग्राह—महाभाग !
 एतत् पत्रं नृपाय दातव्यम्. स्वमपि राजाणां विधेहि
 इति ।

ततो वत्सराजस्यानुजो भ्राता भोजस्य प्राणपरित्याग-
समये दीप्यमानमुखानियमवलोक्य प्राह—

‘एक एव सुहृदर्थो निधनेऽप्यनुयाति यः ।

शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यत्तु गच्छति ॥’

ततो वैराग्यभाष्यो वत्सराजः भोजम्—समस्त इत्युक्त्वा,
प्रथम्य च तं रथे निवेश्य, नगराद्विर्घने तमसि गृह-
भागमव्य भूमिगृहान्तरे निक्षिप्य भोजं ररक्ष ।

भोज-लक्ष्मोदरयोः

कदाचिद् द्वारपालजः प्रथम्य भोजं प्राह—राजन,
इविहृदेयात् कोऽपि लक्ष्मोदरनामा कविर्हारमध्यास्त
इति । राजा—प्रवेशयेत्याह । प्रविष्टन्तु सूर्यमिय
विभ्राजमानं विरादप्यविदितउत्तान्तं प्रेक्ष्य राजा
विचारयामास, प्राह—

पाकारमात्रविज्ञान-सम्पादित-मनोरथाः ।

धन्यास्ते ये न श्रूयन्ति दोगाः काप्यर्थिनां गिरः ॥

स चागत्य तत्र राजानं स्वस्तीत्युक्त्वा तदाप्रयोपविष्टः

इयं ते पण्डितमण्डिता सभा, त्वद्य

ततः किं नाम पण्डित्यं मम, तथापि

किञ्चिद् वक्ष्मि—

भोजप्रतापस्तु विधाय धात्रा

श्रेयेर्निरस्तोः परमाणुभिः किम् ।

इनेः करेऽभूत् पवित्रमरे च

मानुः पयोधेवदरे लगानुः ॥ इति ।

ततस्तेन परिवशमतुलता, राजा च तस्य प्रत्यक्षरसर्प
ददौ । पुनः कविराह—देव, मया मकुटुम्बेनात्र
निर्वाणामया ममागतम् ।

धमी दाता गुणधात्री स्वामी पुण्येन जम्बती ।

चतुष्पुनः कुचिर्देवः कविर्विद्वान् सुदुर्ममः ॥ इति ।

ततो राजा सुत्यामात्यं प्राह—पर्यं गृहं दीयता-
मिति । ततो निखिलमपि नगरं विमोक्ष्य कमपि मूर्ख-
ममात्यो नापय्यात् यं निरस्य विदुषे गृहं दीयते । तत्र
सर्वत्र भ्रमन् कस्यचित् कुविन्दस्य गृहं पश्य कुविन्दं
प्राह—कुविन्द, गृहाविःसर, तत्र गृहं विद्वानेष्यतीति ।

ततः कुविन्दो राजभवनमासाद्य राजानं प्रपश्य
प्राह—देव, भवदमात्यो मां मुखे लब्ध्वा गृहा-
विःसारयतीति त्वं तु पश्य मूर्खः पण्डितो धेति—

काश्यं करोमि न हि चाक्षतरं करोमि

यत्रात् करोमि यदि चाक्षतरं करोमि ।

भूषणमोक्षि-मन्त्रिमण्डित-पादपीठ,

हे साहसाह, कवयामि वयामि यामि ॥

ततो राजा स्वद्वारवादेन वदन्तं कुविन्दं प्राह—
 सनिता ते पदपङ्क्तिः कवितामाधुर्य्यञ्च गोमनम्,
 परन्तु कवित्वं विचार्य्य वक्तव्यमिति । ततः कुपितः
 कुविन्दः प्राह—देव, चवान्तरं माति किन्तु न वदामि,
 राजधर्मः पृथग् विद्वद्भ्योदिति । राजा प्राह—यस्मि
 चेदुत्तरं ब्रूहोति । न चाह—देव, कासिदासाहतेऽन्यं
 कविं न मन्ये, कोऽस्ति ते समायं कासिदासाहते
 कवितातत्त्वविद् विद्वान् ?

भोज-शकुन्तक-मराठानाम्

पुरे परिभ्रमन्तं कुर्वाणे राजनि वर्त्मनि चोरद्वयं
 गच्छति । तयोरिकः शकुन्तकः प्राह—सखे, स्फाराभ्यकार-
 विततेऽपि जगत्पञ्चनवशात् सर्वे परमाणुमायमपि वस्तु
 सर्वत्र पश्यामि, परन्तु सञ्चार-गृहानेत-कनकजातमपि
 न न सुखयेति । द्वितीयो मराठानाम् चोर प्राह—
 आहतं सञ्चारगृहात् कनकजातमपि न हितमिति
 कस्माद्वेतोरुच्यते ?

ततः शकुन्तकः प्राह—सर्वतो नगररक्षकाः परिभ्रमन्ति,
 सर्वाऽपि जागरित्यत्थेयां भरीपट्टहादोनां निनादेन, तस्मादा-
 हृतं विभज्य स्वस्वभागागतं धनमादाय शोभमेव

गन्तव्यमिति । मरुतः प्राह—सखे, त्वमनेककोटिद्वय-
परिमित-भविष्यन्नकजातेन किं करिष्यसि ?

मकुन्तकः । एतद्वन्नं कश्चादिद् द्विजश्वने दास्यामि,
यथायं वेद-वेदाङ्ग-धारणः चन्त्यस्य प्रार्थयते ।

मरुतः । सखे, शश ;

ददती बुध्यमानस्य पठतः पुनर्कोऽयं चेत् ।

आत्मनश्च परेषाञ्च तद्दानं यौह्यं धृतम् ॥

अनेन दानेन तत्र कार्यं पुण्यफलं भविष्यति ?

मकुन्तकः । यज्ज्वाकं पित्र-पैतामहोऽयं धर्मः
यद्योऽयं विस्तमानोऽयते ।

मरुतः । शिखिदेवमङ्गोक्त्यार्जितं द्रव्यं निखिलमपि
कार्यं दायते ?

मकुन्तकः ।—

मूर्ध्नां न हि ददात्ययं नरो दारिद्र्यमदया ।

प्राप्तुं वितरत्ययं नरो दारिद्र्यमदया ॥

किञ्चिदेदमयं पात्रं किञ्चिन् पात्रं तपोमयम् ।

पात्राणामुत्तमं पात्रं गृह्णाथ यस्य नोदरे ॥

अनेन विज्ञेयं किं करिष्यति भवान् ?

मरुतः । सखे, कामोवासी कोऽपि विप्रवदुःखमाणात्,
तेनाप्यतृपितः पुरः कामोवाक्यम् आवर्तितम्, ततोऽ-

ततो राजा त्वद्वारवादेन वदन्तीं कुविन्दं प्राह—
 सन्निता ते पदपङ्क्तिः कवितामाधुर्यञ्च शोभनम्,
 परन्तु कवित्वं विचार्य वक्तव्यमिति । ततः कुपितः
 कुविन्दः प्राह—देव, यत्रास्तरं भाति किन्तु न वदामि,
 राजधर्मः पृथग् विद्वद्भ्यामिति । राजा प्राह—यस्मिन्
 चेदुत्तरं ब्रूहोति । स प्राह—देव, कालिदासाद्विद्वत्त्वं
 कविं न मन्ये, कीदृशं ते समार्यां कालिदामाद्विद्वत्
 कवितातत्त्वविद् विद्वान् ?

भोज-शकुन्तक-मरालानाम्

पुरे परिभ्रमणं कुर्वाणे राज्ञि वर्त्मनि चोरद्वयं
 गच्छति । तयोरेकः शकुन्तकः प्राह—सखे, स्फाराश्वकार-
 विततेऽपि जगत्सञ्चनवयात् सर्वं परमाणुप्रायमपि वसु
 सर्वत्र पश्यामि, परन्तु सन्धार-गृह्णामोत-कनकजातमपि
 न मे सुखायेति । द्वितीयो मरालनामा चोर प्राह—
 आहतं सन्धारगृह्णात् कनकजातमपि न हितमिति
 कक्षाहेतोरुच्यते ?

ततः शकुन्तकः प्राह—सर्वतो नगररक्षकाः परिभ्रमन्ति,
 सर्वाऽपि नागरिण्यत्येषां भेरीपटहादोनां निनादेन, तस्मादा-
 हृतं विभज्य स्वस्वमागातं धनमादाय गांघ्रमेव

ममत्तातः बालादारभ्य चोर्ध्वं कुर्व्याणो दैववशात् स्वपापा-
विहृत्तो वैराग्यात् मकुटुम्बः काशीमेत्यति ; तदर्थमिदं
द्रविणं जातम् ।

मकुटाक्षः । महद्भाग्यं तत्र विभुः, तथाहि—

वाराणसीपुरीवास-वासना-वासितात्मना ।
किं शुना ममतां याति यराक्षः पाकगामनः ॥
अथं कर्मगम्यानां क्षेत्रं वाराणसीपुरी ।
यत्र संलभ्यते मोक्षः सर्वं चण्डालपण्डितैः ॥
मरणं महत्त्वं यत्र, विभूतिय विभूषणम् ।
कौपीनं यत्र कौमेयं, मा काशी केन मीयते ?

एवमुभयोः संवादे श्रुत्वा राजा तुतोष, चविस्तयस्य
मनसि—कर्मेणां गतिः सर्वथैव विविधा, समयोरपि
विविधा मतिरिति ।

भोज-विप्र-विद्वत्कुटुम्बानाम्

कदाविद्वज्जा महिषदानमध्ये मार्गे प्रयागच्छन्
कस्यचि विद्वं ददर्श । तच्छ करि चर्चमयं कामगुह्यं मोक्ष
नं चार्तिदत्तं, ज्ञात्वा मुक्तयिषा विराजमानधामलोका
नुर्युं नदधे निवादाय—विप्र, चर्चमयं विमये पात्री

यद्वसोति । स च विप्रः नूनं सुखयोभया मृदूतया च भोज इति विचार्याह—देव, वदान्यागिरोमणो भोजे पृथ्वीं शासति सोऽहताम्याभावः समजनि, तेन चर्म्ममयं पात्रं यद्वसोति ।

राजा—भोजं शासति सोऽहताम्याभावे को हेतुः ? तदा विप्रः पठति—

अथ श्रीभोजराजस्य हयमेव सुदुर्लभम् ।

ग्रयूरा गृहसेतोर्ध्वं, ताम्रं शासनपङ्कजैः ॥

ततस्तुष्टो राजा प्रत्यक्षं सद्यं ददौ ।

कदाचिदारण्यतः प्राह—धरिन्द्र, दूरदेयादागतः कपिद्विदं विद्वान् दारि तिष्ठति, तत्पुत्री च तत्पुत्रः सपत्नीकः ; यतः यतिपवित्रं विद्वत्कुटुम्बं दारि तिष्ठतीति ।

राजा—अहो गरीयसी मारदाप्रभादपहतिः । तस्मिन्प्रवसरे गजेन्द्रपाल आगत्य राजानं प्रचम्य प्राह—भोजिन्द्र, सिंहसदेगाधीश्वरेण सपादयनं गजेन्द्राः प्रेषिताः घोडम महामण्यय ।

ततो ब्रूयः प्राह—

स्थितिः कपोतामिव कुञ्जराणां

धर्मन्दिरे वा गुणमन्दिरे वा ।

दृष्टे दृष्टे हि मयका हवेते

भवन्ति गूणास्त विभूषिताः ।

ततो विप्रपुत्रं प्राह राजा—विप्रसुत, त्वमपि पठ
विप्रसुतः ।—

विजितव्या लद्धा, चरणतरणायो जलानधिः

विपक्षः पोलङ्ग्यो, रणभुवि सहायाय कपयः ।

पदातिर्मर्त्योऽसौ सकलमवधोद्गात्तसकुलं

क्रियासिद्धिः सत्ये भवति महतां नोपकरणे ॥

सुष्टो राजा विप्रसुताय षष्ठादश गर्जन्दान् प्रादात् ।

